

TERMÉSZET ÉS TÁRSADALOM

N É P S Z E R Ű T U D O M Á N Y O S K Ö N Y V T Á R .

KIADJA A HUSZADIK SZÁZAD
SZERKESZTŐSÉGE

VIII.

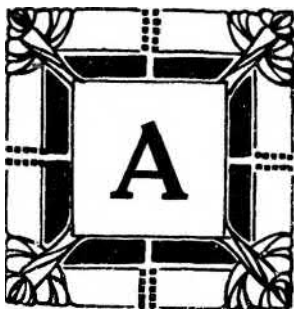
BRESZTOVSZKY ERNŐ:
MAGYARORSZÁG
FEKETE STATISZTIKÁJA

Magyarország fekete statisztikája

ÍRTA
BRESZTOVSZKY ERNŐ

1909
DEUTSCH ZSIGMOND ÉS TÁRSA KÖNYVKERESKEDÉSE
BUDAPEST, V., DOROTTYA-UTCA 9.

A halál.

mióta elmélni tanult meg a primitív ember, az emberi élet egyik, talán legnagyobb problémája — a halál. Amikor a renyhe gondolatjárású fél-állat meglátta a barlang sötétjében, kialudt tűz hamva mellett heverni a társát mozdulatlanul — arca olyan, mint tegnap; karján még most sem változott a sebhely; nem formálódott át a test, amint nem változtatta alakját tegnap óta mellette a földön kőbaltája; de valami, ami mozgatója volt, ami élővé tette, hiányzik belőle — a szemlélő társ durva agyában lassan ébredni kezdett a gondolat: ez a medveerejű ember azért rohad itt a szemem látára, mert elhagyta valami, ami lényegét alkotta, ami valakivé tette a tárgyat, ami nem anyagi, hanem túl van az érzékeken. És megszületett a lélek fogalma, az Örökéltű léleké, amely csak lakója a testnek, mint az ember a barlang odújának, amelynek birodalma láthatatlan: föld alatt van, felhők fölött van, olyan vidéken terül el, amelyet élőember csak a képzeletével kalandozhat be. A dualista felfogásnak: a kettős em-

bernek, amelynek testi és lelki fele van; a kettős életnek, amely a földön és túlvilágon folyik; a kettős erkölcsnek, amely a jó és rossz kiegyenlíthetetlen ellentétén alapul; a bűn és büntetés, az erény és jutalmazás világnézetének alapja lett a „lenni vagy nem lenni“ problémája. De a kőbaltás Hamlet sem juthatott el a megoldásig. A halál hogyanja, miértje titok maradt előtte és maga sem érte be a tétellel, amelyet felállított: „tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú életű légy a földön“, ragaszkodj az ősök szelleméhez, a törzsed rendszeréhez, szokásaihoz, mert egyedül tönkremegy a vadonban, elpusztulsz éhségtől, segítség nélkül megölnek a vadállatok. Hogy mi a halál — arra a kérdésre nem adott választ a primitív konzervativizmus erkölcsének ez a tétele, csak a halál egyik föltételével ringatta a törzs nyűgéből talán szabadulni óhajtó embert, akiben a klán-ember lassan *homo individualis*-zá változott.

A magántulajdon egyedekké szaggatta szét a törzses egységet, megteremtette az egyént, amely évezredek alatt megtanulta pusztulásának okát saját szervezetében keresni. Az erkölcs: a köz érdeke, felfogása szerint alakuló tényező ma megszűnt a halál problémájának kulcsa lenni, mert maga az erkölcs is elvesztette egységes jellegét. A koldus és a gazdag erkölcsé szétvált, a „jó“, az „erény“ különféle lett s a mindannyiunkra egyformán váró halál, amelynek borzalmas demokráciájáról velőtrázó *danse macabre*-két festettek a középkor Dürerei, nem alapíthatja hatalmát egységtelen tényezőkre. A földöntúli birodalom és ura: az isten, lakói: a lelkek eltűnedeznek a természettudományi fölfogás terjedésének csapásai alatt. A villám nem isten nyila többé, a lélek nincs, mert nem látja senki, a hosszú élet nem mindig jutalom és nem az erkölcs, hanem sokszor a bűn jutalma. A halál nem kaszás csontember, hanem egyszerű természettudományi jelenség.

De olyan jelenség, amelynek hogyanját ismerjük ugyan, de miértjét nem. Tudjuk, hogy testünk szaporodó, elhaló sejtek társadalma, tudjuk, hogy hogyan halnak el az egyes sejtek, de az egész sejtvilág rögtönös kihalásának oka ma is ismeretlen. A *homo individualis* époly tünődve áll meg, tetem előtt, amint a majomember.

A *homo individualis* azonban pusztulóban van: megöli a vagyont, amely megteremtette. Az egyént a tulajdon alakította ki s a tulajdon már úrrá lett fölötte. Közgazdasági erők hatalma kezd — nemcsak a valóságban, ahol régen uralkodik, hanem az emberek fel fogásában is — parancsolóvá, világnézetet alakítóvá lenni. Az akarat, az egyént kijegecesítő akarás, az egyénből az akarat révén kifejlődött emberfölötti ember elmélete haldoklik s az akarat reflexnek bizonyul, az ember társadalmi állapotok termékének. Az egyén, a büszke egyéniség elveszti önálló jellegét, a társadalom sejtjévé alakul, mint ő is sejtek társadalma. Az ember tükörré válik, amelynek szerepe csak a kívülről jövő sugarak visszatükrözése. Csak azt gondolhatom, amit kell gondolnom, csak olyan lehet a világnézetem, aminők a körülményeim s életföltételeimet nem én, hanem a társadalom szabja meg. A *homo socialis* kifejlődött világnézete egyeduralmat követel az emberiség fölött és napról-napra közelebb van ehhez az uralomhoz.

A *homo socialis* új alapot talált a halál problémájának megfejtéséhez: a társadalmat. A statisztika társadalmi jelenséggént mutatja be a halált s miután a természettudomány nem adta meg a választ a múlandóság okát kérdező emberi észnek, a társadalomtudomány vállalkozott a feleletadásra. Az örök élet titkának kutatásáról azonban lemondunk. Paracelsus és kora alchimistái még kereshették az örökéletet biztosító bölcsesség követ meg az *ignis aquae*-t, az arabs *al kehal*-t, a modern ember azonban belenyugszik a halál elkerül-

hetetlenségébe s az *al kehal* neve az életmegrövidítő alkohol pusztulással rokon fogalmának kifejezőjévé lett. Lemondtunk arról, hogy furfangos babonával vagy természettudományi erőfeszítésekkel örökéletet biztosítsunk magunknak. Praktikusabbak lettünk és csak oly módokat keresünk, amelyekkel megnyújthatjuk az emberéletet.

És ezeknek a módoknak keresése közben jött rá igazán a *homo socialis*, hogy élete nem önmagában való. A statisztika számmá szürkítette ugyan a szerelem poézisát, a halál tragédiáját, a születés és ifjúság színeségét, de bebizonyította legalább, hogy társadalmi törvények is- uralkodnak a születés, a házasság, a halál fölött. A természet megparancsolja, hogy szülessen a gyermek, szeressen a felnőtt, meghaljon az aggastyán — de a társadalom elpusztítja a gyermeket is, megöli a szerelmet is, s viszont megtudja nyújtani az életét az aggnak is. Nem a vakeset, nem az isten, hanem a természet határain belül a társadalom számokba süríthető szabályai határozzák meg: hogy elérje-e célját a szerelem, hogy hány bölcső ringjon, hány koporsót gyaluljanak a földön.

A villamosságot nem teremtette az ember, csak rájött, hogy van. Megismerte nem a lényegét, csak jelentkezése, hatása törvényeit, hogy az ismeretlen valamit fölhasználhassa. A halálról sem tudjuk, micsoda, de ismerni akarjuk törvényeit, hogy mérsékelhessük pusztítását. Ma már és ma még nem kérjük, mi a halál, hanem az a kérdés, hogyan nyújtható meg az élet, az egyének életéből összetett átlag-élet, nem az emberek, hanem az Ember élete. Hasznosítani akarjuk, amit a halálról tudunk, az emberiség javára és azért böngésszük a számoszlopokat, hogy a belőlük levont törvények következtetései parancssá váljanak a társadalom fejlődésében, igazgatásában. A statisztika közös védekezéssé, rendszeres háborúvá tette az egyének

guerilla-harcát a Halál ellen, amely betört az Élet területére. Visszaszorítani a pusztító ellenséget a saját határáig közös feladata kezd lenni a nemcsak életkörülményeiben, hanem világfölfogásában is szociálissá fejlődő emberiségnek.

Amiről ez a füzet beszélni akar, az a társadalom egy darabjának, amelyet Magyarországnak hívnak, halandósága, amelyet mindenütt egyformán érvényesülő társadalmi törvények alakítanak. S ha ez a halandóság mégsem pontosan a külföldével egyenlően alakul ki, annak oka csak az anyagnak: a közállapotoknak, a társadalmi fejlettségnek különböző foka lehet. Egyenlősíteni akarni a magyarországi halandóságot a legkedvezőbb külföldivel annyi, mint a közállapotok fejlesztésére törekedni abban az irányban, amelyet az alább következő számok jelölnek ki, ha a rendszeres statisztikai földolgozás óvatos módján kutatjuk bennük a szabályosságot.

A halandóság.

A halottak abszolút száma bizonyos időszakra vonatkozóan semmit sem mond önmagában véve. Hogy a Magyarbirodalomban félmilliónyi halott van évenként, abból nem lehet következtetéseket vonni semmiféle irányban. Az a tény, hogy a Magyarbirodalomban 1906-ban 504.790 ember halt meg, amiből a Dráván inneni Magyarországra 438.442 esik, nem enged behatolást a halálozás okaiba, sőt mekkoraságát sem tünteti föl. Mélni nem lehet mértékegység nélkül: viszonyítás nélkül. A halálozás mértéke: a halandósági arányszám, a viszonyításra alkalmat adnak az egyes időszakoknak, egyes államoknak haláleseteivel való összehasonlítások. A halandósági arány, mint minden statisztikai mérték, viszonyt fejez ki: a lakosság összességének és a halottak számának viszonyát, választ ad arra a kérdésre, hány halálozás történt átlag ezer ember

között? 1906-ban az év közepére 20,362.913-ra számították a Magyar birodalom népességét, Magyarországot pedig 17,785.977-ra. Ha kiszámítjuk, hány promille (‰) a halottak száma ebben az évben az egész lakossághoz képest, megkapjuk a halandóság arányát, amely Magyarországon 24.7‰ Magyarbirodalomban 24.8‰ volt. Más szóval: ezer ember közül Magyarországon majdnem 25 halt meg 1906-ban.

Meg kell azonban jegyeznünk már most, hogy ez a halandósági arány nem pontos szám, mert nem pontos az arányított két szám: a lakosság összege és a halottak száma. Az előbbi nagyobb a, valóságnál, az utóbbi kevesebbet mutat ki. A lakoságnak az 1906. év közepére kiszámított összege nagyobb a kelleténél Magyarországon, minthogy azt a legutóbbi 1900-as népszámlálás adatai alapján az élve születések és a be- meg a visszavándorlók számának hozzáadásával, s a halottak meg a kivándorlók számának kivonásával számítják ki. A kivándorlók száma azonban jóval nagyobb, mint amennyit a hivatalos statisztika föltüntet, hiszen igen sok kivándorló (kb. 40%-a az összes kivándorlónak) a kivándorlási statisztika adatait gyűjtő hatóságok tudta nélkül szökik ki az országból. A kivándorlás céljára váltott útlevelekkel szabadon utazható személyek száma is nagyobb a följegyzett kivándorlókénál, az amerikai útra induló hajókon a kivándorlókról fölvett kikötői statisztikai pedig egyenesen azt mutatja, hogy a magyarországi statisztika — bár évről-évre javul — jelentős részét az Amerikába kivándorlóknak nem jegyzi föl. 1906-ban 178 ezer Amerikába kivándorlót jegyeztek föl a kikötők, de a hivatalos statisztika csak 150 ezret. Az előző években még többet volt kénytelen elhallgatni a magyarországi statisztika. Néhány száz-ezer emberrel kevesebb él tehát az országban, mint amennyit kiszámítanak.

A halottak száma viszont kisebb a hivatalos statisztika

titokban, mint a valóságban. Sok halottat nem lehet bejelenteni, mert nem tud senki olyan, aki bejelentheti a haláláról (öngyilkosok, titokban meggyilkoltak.) Mint-hogy pedig a lakosság száma kisebb, a halottak száma nagyobb a kimutatásban foglalt összegnél: nagyobb a halandóság aránya is a fent kimutatott ‰-nél. A halandóság évről-évre nagyobb Magyarországon, mint amennyinek a hivatalos statisztika mutatja. Pontos vagy legalább megfelelő pontosságú csak a legközelebbi népszámlálás évében lesz a hivatalosan megállapított halandósági arány. Hogy mi mégis a jelzett arányt vesszük számításunk alapjául, annak oka egyszerűen az, hogy más nincs.

Hogy a halandósági arány, mint mérték, mennyivel használhatóbb a halandóság mekkoraságának megállapítása közben az abszolút számoknál, arra példa lehet a következő tábla, amely a Magyarbirodalomra vonatkozóan a legutóbbi tíz év halottainak számát és halandósági arányát mutatja ki:

Év	Hány ezer halott?	Hány halott esik ezer lakosra?
1896	530	28·9
1897	529	28·5
1898	524	28·0
1899	514	27·2
1900	515	26·9
1901	492	25·4
1902	528	27·0
1903	516	26·1
1904	496	24·8
1905	561	27·8
1906	505	24·8

annyi volt a száma a halottaknak s a halandóság 1903-ban mégis jóval kisebb volt, minthogy a lakosság száma nőtt időközben.

A Magyarbirodalom halandósága, ha néhány évtized halandósági arányát összehasonlítjuk, láthatóan

csökken. Minthogy pedig az egyes évek halandósága változik, a halandósági arány csökkenő tendenciáját az öt évekre kiszámított átlagos halandóság mutatja ki világosan. Ezer ember közül meghalt évente öt éves átlagban:

1881—85	32·9
1886—90	00·0
1891—95	00·0
1896—900	27·9
1900—905	26·2

A halandósági arány időbeli változásaiból a halandóságra vonatkozó első megfigyelésünk: a halandóság csökkenése tűnik ki. Ez a vigasztaló tény azonban mindjárt megszűnik örvendetes lenni, mihllyst a külföldi államok halandóságát és annak változásait a Magyarbirodaloméval összehasonlítjuk. Az összehasonlítás alapjául, hogy egyes évek változó eshetőségei helyett föltétlenül megbízható arányt kapjunk, egy teljes évtized átlag-halandóságát vesszük. Az 1891—1900. évek átlagában az évi közép népesség ezer lakosára esett halálozás:

Európai Oroszország	33·5
Spanyolország	30·0
Magyarbirodalom	29·7
Szerbia	26·8
Románia	26·6
Ausztria	26·6
Olaszország	24·7
Németország	22·2
Franciaország	21·5
Portugália	21·2
Finnország	19·6
Svájc	19·4
Belgium	19·1
Skócia	18·7
Németalföld	18·4
Írország	18·3
Anglia és Wales	18·2
Dánia	17·4
Svédország	16·3
Norvégia	16·1

Ez az összehasonlítás rettenetes hatással kell, hogy legyen azokra, akik a számokban olvasni tudnak, mert a magyar Kánaánt Európa legutolsó államai közé sorozza a lakosság pusztulása tekintetében. Csak az abszolutista Oroszország s a papi uradalmat nyögő Spanyolország pusztítja jobban a népét az állítólag tejjel-mézzel folyó Magyarországnál, amelynek még apró Balkánállamok is előtte járnak*

Sőt a tények még ezeknél a számoknál is borzalmasabb valóságot fednek, ha elgondoljuk, hogy a halandóság csökkenése nálunk lassúbb tempóban folyik, mint némely külföldi államban. A halálózások csökkenését ugyanis Európában a következő táblázat mutatja:

	Halálózás aránya átlag ‰ ₁₀₀₀ csökkenés ‰		
	1881–85	1901–905	
Anglia és Wales ...	19·4	16·0	17·5
Dánia ...	18·4	14·8	19·6
Németbirodalom ...	25·8	19·9 *)	22·9
Hollandia ...	21·4	16·1	24·8
Belgium ...	20·9	17·1 *)	18·2
Franciaország ...	22·2	19·6	11·7
Olaszország ...	27·3	21·8	20·1
Ausztria ...	30·2	24·0 *)	20·5
Magyarbirodalom ...	32·9	26·2	20·4

Ha a halandóság csökkenése ily tempóban halad, egy évszázad alatt sem érjük utói az ausztráliai államokat, amelyekben 9.9‰ (Uj-Zeeland) leszállt már a halandóság. Hogy mekkora csapást jelent az ország népére az a különbség, ami a 26.2 és a 9.9‰-ek között van, az kitűnik abból, hogy nálunk — ha az ausztráliai halandósági viszonyok volnának uralkodók itt is — évente nem félmilliónál több, hanem csak kétszázezer-nyí ember távoznék el abba a világba, ahonnét nincs visszatérés. Évente háromszázezer-nyí emberrel több maradna meg az élet számára!

*) Átlag: 1901—1904.

De mik is azok a viszonyok, amelyek szerint a halandóság alakul? Ausztrália éghajlata talán sokkal egészségesebb, emberfajtája erősebb?

A statisztika a halálnak és a halottnak sokféle körülményét, sajátját veszi figyelembe. Vizsgáljuk sorra ezeket a körülményeket és megtaláljuk a halandóságot szabályozó társadalmi tényezőket.

Vegyük sorra:

Ki volt a halott, milyen nemű, mennyi idős, milyen foglalkozású, mennyi keresetű, milyen körülmények közt történt a haláleset, mely országrészben, falun-e vagy városban, minő lakásban, milyen fizikai oka volt a halálnak, volt-e orvos a betegség mellett. Mivel pedig ezek a körülmények összefüggenek az ország közviszonyaival, keressük azt is, milyen az ország közegészségügyi állapota, társadalmi és osztályviszonyai, a népesség mennyit keres, mennyit dolgozik.

A halottak egyéni viszonyai.

A halottak kora az első körülmény, amely bennünket érdekelhet, hiszen az élethosszúságnak megvan a maga természetes korlátai, Az ember a legjobb körülmények között sem élhet örökké.

De hogy az átlag-ember tovább élhetne természetes körülmények között, mint ma, az bizonyos. Állítólag a legtöbb emlősállat élettartama normális körülmények között öt-hatszorosa teljes kifejlődése korának. E szerint az embernek is 100—120, sőt ennél is több év lenne a természetes élethossza. De már a primitív társadalomban élő ember sem ér meg rendszeren ennyit, az úgynevezett kultúrember pedig még kevesebb ideig él. Európában az élethosszúság átlaga a következő:

	A férfi- újszülöttek év hó		A nő- valószínű élettartama év hó	
	Olaszország	33	5	33
Magyarbirodalom	40	3	39	5
Németország	38	1	42	5
Poroszország	45	7	51	5
Németalföld	51	0	54	6
Dánia	54	5	56	9
Svédország	54	3	59	9
Norvégia	56	6	60	7
Franciaország	46	7	51	0
Anglia	51	7	56	5

A külföldi adatok 15— 20 évvel régiebbek a hazaiaknál s bizonyos, hogy ott ma még jobbak a viszonyok.

Magyarországon tehát tíz-husz évvel rövidül meg minden átlagembernek az élete egyes északi államokhoz képest. A mi közviszonyaink 10—20 évet rabolnak el az életünkben, jóllehet a külföldi átlagos élethosszúság is messze van a természetestől. Nálunk átlag csak 40 évet élnek az ország lakosai. Az 1900-as népszámlálás szerint ugyanis:

	Átlagos életkor		Valószínű élettartam	
	férfi	nő	férfi	nő
Az egész országban	26·8	26·8	40 ⁹ / ₁₂	40 ³ / ₁₂
A vármegyékben	26·8	26·7	40 ⁹ / ₁₂	38 ⁷ / ₁₂
A városi törvényhatóságok- ban Budapest nélkül	26·9	27·8	37	40 ⁵ / ₁₂
A városi törvényhatóságok- ban Bpest beszámításával	26·9	27·7	40 ⁹ / ₁₂	45 ⁸ / ₁₂
Budapestben	26·9	27·5	45 ¹ / ₁₂	52

Az „átlagos életkor“ a fenti táblázatban a népszámlálás alkalmával talált népesség életkorának közép-arányosa, a „valószínű élettartam“ pedig egy maszületett csecsemő valószínű élethosszúságát jelenti. Nálunk mindkettő föltűnően alacsony: sok a fiatal ember, mert kevés éri el az öreg kort.

A halálveszedelem ugyanis éppen a legfiatalabb korban fenyegeti legjobban az ország népét, ha nem vesz-

től pusztulásra szánt öregeket. A gyermek már születése előtt halállal lakói szüleinek, főként anyjának azon bűnéért, hogy nehéz munkát kénytelen végezni a (nő terhes korában is), vagy pedig a magzat születése előtt kényszerül az anya a társadalom előítéletei, esetleg a gyermekeltartást lehetetlenné tevő nyomora miatt az alig ébredő élet megszakítására. Budapesten 1905-ben 2560 elvetélés jutott a hatóság tudomására, a titokban maradt esetek ezreiről nem is szólva. Ebből a több mint harmadfél ezer esetből csak három esetben jelezik az anyát vagyonosnak, alig több mint kétszáz esetben középjövedelműnek, a többi szegény vagy egyenesen ínséges. A szegények közt, akiknél nem részesül ápolásban, sőt dolgozik, főz, téglát hord a terhes asszony, több az elvetélés, mint amennyi arányszámok szerint — egyenlő életviszonyok közt — lenne. Az a magzat pedig, amely kifejlődhetik a megszületésig, még nem bizonyos, hogy megpillantja a világot. Az a kényelem, amit a szülő nőnek a gazdagság megad, az orvostudomány, amelynek segítségét megvásárolni nem mindenkinek van módjában, sok ezer újszülöttet menthetne meg az életnek. A Magyarbirodalomban 646 ezer gyermek született 1906-ban, de ebből csak 634 ezer volt élő, a többi 12 ezer holtan jött a világra. Amelyik csecsemő megélt, nem egyszer csak egy pár óráig látta a napfényt. Nyolcadfélezer meghalt már egy napos korában; egy héten belül több mint 29 ezer, egy hónapon belül majdnem 35 ezer elpusztult. Több mint 150 ezer csecsemő egy esztendő kora előtt elhal nálunk. Öt éves korú sem volt 231 ezer halott, hét éven aluli 242 és félezer. A halottaknak épen fele (51.18%) tizedik életévüket el nem ért gyermekek közül kerül ki.

És mi az a modern Heródes, aki évenként negyedmillió gyermeket: a jövő reményét lemészárolja ebben az országban? Mi az a tirannus, aki minden második gyermeket kiírt?

Forduljunk külföldre válaszáért, arra a külföldre, amely ily nagyarányú pusztítást a gyermekek közt, aminő nálunk folyik, nem ismer.

Hamburgernek a *Wochenschrift für sociale Medián, Hygiene und Mediäanalstatistik*-ben közölt összeállítása szerint 7261 proletárgyermek közül csak 3584 (49%) érte el a 16-ik életével, míg 416 gazdag családból származó gyermek közül 341 (82%). A halandóság tehát kitett a szegénysorsúaknál 51%-ot, a gazdagoknál 18%-ot. A halandóság a gyermekek számával nő; minden gyermek csökkenti tehát a többiek életvalószínűségét. Ez így van úgy a szegényeknél, mint a vagyonosoknál; de a legtöbb gyermekszámmal bíró vagyonos családok gyermekhalandósága sem éri el az egygyermekű proletárcsaládok gyermekhalandóságát. 100—100 gyermek közül megéri a 16-ik életétet:

Ha a gyermekek száma	proletár családokban	vagyonos családokban
1	76	100
2	67	87
3	68	89
4	61	81
5	60	77
6	55	92
7	54	69
8	48	
9	48	
10	45	} 74
11	45	
12	43	
13—15	40	
15-nél több	31	

Ezek a számok a német viszonyokra vonatkoznak, amelyek a gyermekhalandóság tekintetében sokkal kedvezőbbek a mieinknél, de az arány a vagyonos és proletár gyermekek halálozása közt a mi viszonyaink között is megáll annak bizonyítékául, hogy a gyermekgyilkos Herodes: a szülők nyomora. A gyermeknek kevesebb ellenálló képessége van az éhséggel, a szennyel, a nyo-

mor minden betegségével szemben, mint a fölnőttnek. A gyermek könnyebben esik áldozatul a kedvezőtlen viszonyoknak akkor is, ha életerős. Ha pedig a szülők túleröltetése, hiányos táplálkozása stb. a gyermek erejét is kevesbítette, akkor meg van pecsételve az újszülött sorsa. 1900—1901-ben a Magyarbirodalomban és a külföld néhány államában ezer halott közül veleszületett gyöngeségben halt meg:

Magyarbirodalom ...	145
Németbirodalom... ..	52
Dánia	43
Ausztria	34
Franciaország	28
Belgium	26
Hollandia	18

Hogy a közviszonyoknak: a népesség keresetének, a közegészségügynek stb. javulása révén miként lehet javítani a gyermekek halandósági arányát is, arra példa Genf városa. Genfben 1000 gyermek közül meghalt:

	élete l.	2—11. évében
1501—1600 között	260	313
17. század	237	283
18. „	202	187
1801—1813. között	139	139
1838—1846. „	123	133

Míg Budapesten ezer élveszületésre még 1905-ben is 161 egy éven, 257 öt éven aluli gyermek halálózása esett, Genfben három évszázad alatt a felére csökkent a gyermekhalandóság. Nálunk az egész országban csak annyival esik, amennyivel a születések száma apad, amint ez az összeállítás mutatja:

Ezer lélekre esett		élveszületés		5 éven aluli halálózás	
1898.	37·5	12·9	... ..	1900.	
1899.	39·0	11·5	... ..	1901.	
1900.	39·2	13·0	... ..	1902.	
1901.	37·6	12·1	... ..	1903.	
1902.	38·4	10·8	... ..	1904.	
1903.	36·3	12·3	... ..	1905.	
1904.	36·7	12·2	... ..	1906.	

A jelzett években tehát ezer lakosonként 0.8%-kal csökkent az élveszületés, míg a gyermekhalandóság 0.7%-kal. Hogy Magyarországon csökken a halandóság, az jórészt annak tudható be, hogy a születési arány csökken. Kevesebben születnek, kevesebb martaléka van a halálnak. De még a születések folytonos csökkenése sem emeli ki Magyarországot a legnagyobb csecsemőhalandóságot mutató országok sorából. Nincs még egy állama Európának, Oroszországot leszámítva, amelyben akkora volna az egy éven aluli gyermekek halandósága, mint Magyarországon. 1891—1900. évek átlagában 100 élveszületésre esett egy éven aluli gyermek-haláleset:

Oroszország	... ..	27.0
Magyarország	... ..	24.7
Ausztria	... ..	23.6
Románia	... ..	21.8
Németország	... ..	21.6
Spanyolország	... ..	19.2
Szerbia	... ..	18.0
Olaszország	... ..	17.6
Bosznia	... ..	17.2
Belgium	... ..	16.4
Franciaország	... ..	16.2
Hollandia	... ..	15.8

A csecsemő- és gyermekhalandóság nagysága, ez magyarázza meg elsősorban, miért oly nagy nálunk a halálozás a külföldhöz képest. De a felnőttek halandósága tekintetében sem állunk jobban.

A nemi viszonyokat is tekintetbe véve így alakul a halandósági arányszám korosztályok szerint a Magyarbirodalomban, ahol több férfi születik, mint nő. Kenéz szerint (dr. Kenéz Béla: *Magyarország népességi statisztikája*, 151. o.): „Az egy éven aluli korban állók megdöbbentő arányú halandósága után a következő évek halandósága erősen csökken és pedig a fiúknál megszorítás nélkül a 14. életévig, a lányoknál a 12. életévig, tehát körülbelől addig a korig,

amelyben a nemi érettség kezdődik. Innen kezdve a halandóság megint emelkedik, még pedig a férfiaknál megszakítás nélkül, a nőknél némi hullámmzással egészen a 22. életévig, amit talán az e korban legveszedelmesebb tüdővész hatásának, a férfiaknál emellett az életfentartás küzdelmeinek, a nőknél pedig a szülés veszélyeinek tulajdoníthatunk. Ettől fogva a férfiaknál a következő korcsoport (a 23—24 évesek) halandósága nyújt kedvezőbb képet, de a harmincas évektől kezdve úgy a férfiaknál, mint a nőknél mindjobban erőt vesz az elmúlás törvénye az elhasznált szervezeten. “

A nők, amint már kimutattuk, hosszabb életre tarthatnak számot, ami ismét arra vall, hogy a munka veszedelemi növelik a halandóságot s a házi életnek aránylag nagyobb nyugalma csökkenti azt.

A családi viszonyok minősége tehát van befolyással a halandóságra. A „törvénytelen“ születésű, tehát jórészt rosszabb életviszonyok között született gyermek jobban pusztul s a házasságon kívül aránylag több gyermek születik halva:

	A házasságon belül született gyermekek között volt ‰	házaságon kívül született volt ‰
1900-ban	1·99	2·88
1901-ben	1·99	2·87
1902-ben	1·97	2·81
	Az élve szülöttek között „törvénytelen“ gyermek volt ‰	a halva született volt ‰
1900-ban	9·15	12·79
1901-ben	9·23	12·85
1902-ben	9·30	12·84

élő „törvénytelen“ gyermekek nagyobb halandóságától, a családi állapot minősége: a nyugodtabb s talán anyagilag is biztosítottabb házaseset csökkenti a halandóságot a rendetlen nemi életet követelő házasságon kívüli állapothoz képest. Rövidség kedvéért csak a férfiakra

vonatkozóan teszünk összehasonlítást. Az 1900-as évek átlagában esett ezer, alább megjelölt korcsoportba tartozó

	nőtlen férfitra halálozás	házas a Magyarbirodalomban	özvegy
20—24	9·3	4·7	9·3
25—29	11·5	5·4	13·9
30—34	13·9	6·4	14·1
35—39	19·1	8·4	20·0
40—49	26·8	11·9	23·6
50—59	41·5	20·8	35·9
60—69	68·0	41·8	6·43

A nős férfiak halandósága jóval kisebb, mint a nőtlenké és özvegyeké; a nőtlenek halandósága fiatalabb korban kisebb az özvegyekénél, de idősebb korban nagyobb.

A halottak vallásából és anyanyelvéből nem lehet direkt úton a halandóság okaira következtetni. Ugyanazon életviszonyok között élő embereknél nem idézheti elő a halált előbb vagy utóbb az a körülmény, hogy valaki kálvinista, míg a szomszédja luteránus, hogy valakinek az apja románul beszélt vagy szerbül. A tót napszámos ép úgy összetöri magát, ha leszakad az állvány, mint magyar szaktársa. A zsidó gyufagyári munkást épen úgy elpusztítja a foszfor idő előtt, mint görögkeleti kollegáját. Az egyes országok népességének élettartamát a fajta nem befolyásolja, legalább kimutatható még nem volt ilyen befolyás. A bihari román-magyar vegyes népű falvakban vagy bárhol, ahol keverék a nép, egyforma a fajok halandósága annyival inkább, mivel az anyanyelv, helyesebben társalgó nyelv, amelyet a statisztika a faji hovatartozás jellemzőjéül vesz föl, nem fűdi a fajt. Ha valamelyik román magyarul társalog otthon s anyanyelvét nem használja, akkor a statisztika szerint magyar. A börziáner kikeresztelkedik s azontúl katolikus. De vajjon lehet-e ebből várható élettartamának változására következtetni? Mindezek ellenére is van különbség látszólag a zsidók és keresz-

tények, a szerbek és rutének halandósága között. 1906-ban pl. így alakult a halandóság nemzetiség szerint a Magyar birodalomban:

magyar	24·0
német	21·4
tót	24·9
oláh	27·1
ruthén	23·9
horvát	26·7
szerb	29·7
egyéb	23·4

Vallás szerint pedig ezer-ezer alatt jelölt vallású lakosból meghalt:

A jórészt szabadfoglalkozású vagy pedig kapitalista zsidóság halandósági aránya tehát sokkal kedvezőbb a nyomorult viszonyok közt tengődő görög-keleti parasztságénál; a hivatalnoki kasztba, az uralkodó osztályba tartozó magyarok kisebb halandósága javítja általában a magyarság halandósági arányát, amelyet különben igen kedvezőtlenül alakítana a magyar parasztság nyomora; a horvát és román jobban pusztul, mint a vagyonosabb kiscgazda és polgári elemből álló németiség.

A nemzetiség és vallás látszólagos befolyása tehát negatív bizonyíték amellett, hogy a foglalkozás, a vagyoni helyzet szabja meg elsősorban a halandóság mértékét.

A hivatalos statisztika alig-alig foglalkozik azzal a viszonyal, ami a vagyonosság és a foglalkozás meg a halandóság között van. A vagyonosság az országos halandósági statisztikában nem is szerepel, csak a fővárosi statisztikai hivatal foglalkozik vele, az is —

kénytelenségből — primitív alapon. Az elhalt vagyoni viszonyairól a halottkém a lakásban nyert benyomásai alapján beírja a jelentésbe, hogy „vagyonos“ „középvagyonú“ „szegény“ vagy „ínséges“ volt-e az illető. Tegyük föl, hogy a halott életviszonyait a lakásában, esetleg egy kis kérdezősködéssel hozzátétőleg meg lehet állapítani, de a „szegény“ és „ínséges“, „középvagyonú“ és „gazdag“ között a határvonalat minden halottkém másként vonhatja meg. S ha a közös utasítás nyomán az esetek nagyobbik felében megfelelő norma szerinti késiül is el a följegyzés, van egy óriási hiánya, ami használhatatlanná teszi a halandóság arányának megállapíthatása tekintetében. A statisztikai hivatal ugyanis megállapítja, hogy 1905-ben Budapesten meghalt 16.094 ember közül volt

gazdag	101
közép	1.774
szegény	12.734
ínséges	197
ismeretlen	1.288

de ebből nem következik egyéb, minthogy kevés a gazdag és sok a szegény halott Budapesten. Minthogy pedig arról nincs kimutatás, hogy hány élő ember tartozik a „gazdag“⁴⁴ és „szegény“⁴⁴ kategóriákba, nem lehet kiszámítani azt sem, hogy a szegények közt aránylag hány hal meg évente s a gazdagok halandósági aránya mekkora. Használható lesz azonban az a kimutatás, ha a korrallal kombináljuk. A gyermekhalandóságot illetőleg a következők hámozhatók ki belőle:

	Gazdag	Közép	Szegény	Ínséges	Összesen
Az 1905-ben elhunytak közül 0—5 éves volt	3	280	4.890	30	5.203
100 halottból 5 éven aluli volt	3·0	15·8	38·4	15·2	35·1
0—10 éves korban halt meg 100 halottból 10 éven aluli volt	3	317	5.224	37	5.881
100 halottból 10 éven aluli volt	3·0	17·9	41·0	18·8	37·7

Az ismeretlen vagyoni helyzetben meghalt gyermekek nincsenek benne a kimutatásban. Jórészüik természetesen szegény lehetett, hiszen a gazdag vagyoni állapotát könnyű megállapítani. Így is kitűnik azonban a táblázatból, hogy a szegények közt tizenhárom-tizenegyszer nagyobb a gyermekpusztulás, mint a vagyonosok között. Ha az öregebb korban elhaltak vagyoni állapotát vizsgáljuk, a következő összeállítást kapjuk:

70 évnél öregebb halott volt,			
a gazdagok	közt	35, ami megfelel	35 0/0-nak
a középvagyoniúak	„	328, „ „	18·59/0 „
a szegények	„	1096, „ „	8 69/0 „
60 évnél öregebb halott volt,			
a gazdagok	közt	67, ami megfelel	67 %-nak
a középvagyoniúak	„	614, „ „	34·69/0 „
a szegények	„	2151, „ „	16·99/0 „
50 évnél öregebb halott volt,			
a gazdagok	közt	86, ami megfelel	86 %-nak
a középvagyoniúak	„	906, „ „	51·19/0 „
a szegények	„	3297, „ „	25·99/0 „

Más szóval: a vagyonosoknak egyharmadnál nagyobb része megéri a 70, majd kétharmada a 60 évet és több a félszázadot. A szegények közül annyi % sem éri meg az 50 esztendőt, amennyi a gazdagok közül a hatvanat, 60 éves négyszerannyi lesz aránylag a gazdagok, mint a szegények közül, 80 esztendő lesz minden harmadik a gazdagok, minden tizennegyedik a szegények közül. A középvagyoniúak pontosan a középarányt képviselik a halandóság tekintetében is. Ha egyéb nem, ezek az évről-évre azonos tanuságú adatok bizonyítják, hogy a halandósági arány az egyén anyagi helyzetének függvénye: az átlagos élethosszúságot az élet anyagi körülményei határozzák meg.

A vagyoni viszonyokat a foglalkozás határozza meg nagyjában, de a statisztika foglalkozási beosztása azért nem fedi mindenütt a látszólagos anyagi helyeze-

tét. Az „önálló iparos“ rovatban szerepel az a tót ablakos, akinek helyzete sokkal rosszabb, mint pl. a hírlapszedőé, aki 2—300 koronát keres havonként a fővárosban s akit a statisztika a „segédszemélyzet“ rovatába soroz. A mosóné és a hordár „önálló iparos*“, a kucséber és virágáruslány „önálló kereskedő“, míg a tízezzel fizetett gyárigazgató „alkalmazott“. Ezt a tényt, hogy a proletársorsban nyomorgók jelentékeny részét a kapitalisták közzé osztja be a statisztika, figyelembe kell vennünk, ha a következő táblázat értelmét keressük. Ezt a táblázatot az 1900—1905. évek országos halandóságának a foglalkozást is föltüntető adataiból állítottuk össze olyképen, hogy az egyes foglalkozási ágak halandósági arányát évente az 1900-as foglalkozási statisztika adatai alapján kiszámítottuk s az egyes esztendők %-számainak középarányosát vettük. Ezer személyre, akik az alább jelölt foglalkozási ágakból éltek — tekintet nélkül arra, hogy keresők voltak-e vagy eltartottak — meghalt évente az öt év átlagában:

I. Östermelés.

A) Mezőgazdaság és kertészet.

1. Nagybirtokos	25·4
2. Középbirtokos és haszonbérelő	34·4
3. Kisbirtokos, kisbérelő, kisbirtokos-napszámos, részes-földműves, majoros, juhtenyésztő és önálló kertész	25·7
4. Tisztviselő	14·8
5. Gazdasági cseléd	21·5
6. Gazdasági munkás, napszámos	35·1

B) Erdészet.

1. Tisztviselő	13·5
2. Segédszemélyzet	21·0

C) Egyéb östermelő.

1. Önálló és segítő családtag	20·7
2. Segédszemélyzet	23·2

II. Bányászat, ipar és forgalom.

A) Bányászat és kohászat.

1. Önálló	8·8
2. Tisztviselő	18·2
3. Segédszemélyzet	30·3

B) Ipar.

1. Önálló	26·3
2. Tisztviselő	12·8
3. Segédszemélyzet	23·0

C) Kereskedelem és hitel.

1. Önálló	19·5
2. Tisztviselő	13·3
3. Segédszemélyzet	14·7

D) Közlekedés.

1. Önálló	18·8
2. Tisztviselő	15·9
3. Díjnok	14·7
4. Segédszemélyzet	23·8

III. Polgári és egyházi közszolgálat és szabad foglalk.

1. Értelmiség	17·5
2. Segédszemélyzet	20·3

IV. Véderő.

1. Tiszt és tisztviselő	10·5
2. Altiszt	14·9
3. Legénység	4·0

V. Különböző ágbeli napszámos ... 30·2

VI. Házi cseléd ... 23·6

VII. Egyéb és ismeretlen foglalkozású... 40·1

Összesen ... 26·6

Ezek szerint 266 halott esett minden tízezer lakosára az országnak. Ezen az arányon alul marad, vagyis az átlagnál kevésbé pusztult elsősorban az értelmiség, amelynek halandósága az átlag fele. Az átlagnál sokkal jobban pusztult az ismeret-

len foglalkozásúakon kívül a napszámosok, bányamunkások, mezei munkások tömege. Az az áthidalhatatlan ellentét, amely a folyton éhező, kelle-
ténél többet dolgozó s a minimális életigényeit leg-
alább betölteni tudó társadalmi rétegek között tátong
a halandósági statisztikában is kifejezésre jut: Tízezer
értelmiségi kereső és eltartott közül 14—15,
ugyanannyi mezőgazdasági s egyéb tanulatlan
munkás közül 30—35, több mint kétszerannyi
hal el egy év alatt.

A táblázatnak nagy hibája, hogy összeállításánál
a kort nem vehettük figyelembe. Mert pl. bizonyítható
volna, ha terünk engedné, hogy a katonaság halandó-
sága magasabb az ország átlagos halandóságánál, vagyis
az ép, egészséges 20 --25 éves fiatal emberek közül
katonáéknál többet öl meg a fáradtság, mint a civil-
életben. Ezen a táblán azonban, amely nem tüntetheti
ki, hogy a katonák között nincs csenevész csecsemő
meg beteges, rokkant öreg, épen ellenkezője áll: relatív
igazságot tüntet fel a táblázat abszolút igazság helyett.
Hasonló a helyzet a cselédséget illetőleg is. A női
cselédeknek foglalkozása a leggyilkosabb keresetfajták
közé tartozik. És mégis, minthogy betegen, gyöngén,
öregem nem igen lehet valaki cseléd, mert nem fogad-
ják fel: a házi és mezőgazdasági cselédség munkabíróbb
korú s így relatív halandósága kisebb, mint pl. a nagy-
és középbirtokosoké, nagybérloké, akik jórészt túlvannak
a gyermekkoron, amidőn a statisztika ezen a címen
számolhat be róluk. A díjnokok is jórészt fiatal embe-
rek s nyers halandósági arányszámuk ezért alacsony.
Feltűnhetik, hogy az ipari „önállók“ halandósági ará-
nyánál a munkásoké kisebb. Ez sem azért van, mintha
a jóllétben élő kapitalista rövidebb életű volna a ki-
szipolyozott munkásnál, hanem azért, mert az „önállók“-k
közé — amint említettük — a statisztika besorozza
a nagyszámú kisiparost, még akkor is, ha segédje nincs,

a sok vándoriparost etc. Magyarországon ezenkívül még sok munkás öregebb korában önállósítja magát s a kisiparosok így átlag már eleve öregebbek a munkásoknál, ami növeli halandósági arányukat. A kapitalista, a tisztviselő és a munkás halandósága között levő különbség hasonló okokból a kereskedelemnél és forgalomnál (az egy kocsi tulajdonában levő konflis-tulajdonos - egyébként logikusan — az „önállók“ között, a 300 koronát kereső Máv.-előmunkás a „segédszemélyzet“, a proletárok között van felsorolva) sem tűnik ki eléggé. Tiszta azonban a helyzet a bányászatban, amelyben az „önálló“ a tényleg nagykapitalista bányaurat s a „segédszemélyzet“ a tipikus proletariátust jelenti. Ez az arány a tényleges különbség a kapitalista, a tisztviselő és proletár halandósága között. A bánya-urak és hozzátartozóik 10.000-e közül 88, a tisztviselői közül 182, a bánya rabszolgái közül 303 hal meg átlag egy évben.

Ez a táblázat tehát ugyanazt bizonyítja, amit a fővárosi halottakról készített kimutatás: azt, hogy az egyén anyagi viszonyai döntő befolyással vannak élethosszúságára, hogy a halál nem demokrata, a halál nagyobb plutokrata Pierpont Morgannál.

A halálestet körülményei.

Az élettartamot az egyének gazdasági helyzete és — a következők alapján hozzátehetjük — az a szerep határozza meg, amelyet osztályuk a társadalomban visz. De hogyan érvényesül a pénz és rang Halál öfelségének udvarában? Melyek azok az utak és módok, amelyeken át mint egy világáros csatornáin át a tiszta folyóba a szennyvíz, behatol a pusztulás az életbe? A Halál elvégre is nem filiszter, aki csupa tisztelet, csupa alázatosság a pénz és a címer hatalmasai közelében anélkül, hogy oka volna a hajlongásra.

A vagyonnak megvannak a maga módszerei ahhoz, hogy tulajdonosát az elmúlástól megóvja s ezeknek a módszereknek oly általánosoknak kell lenniök, hogy nyomuk nem hiányozhatik még a mai statisztikából sem, amely minden sokoldalúsága mellett is a pénztőkének emberpusztító hatásaira alig fordít figyelmet. A hivatalos statisztikát elfoglalják a tőkeprofit szerzésének körülményeiről szóló jelentések: az ember, csak mint kizsákmányolható anyag jön előtte számításba, születése, házassága, halála iránt csakis a rendelkezésre álló munkaerő mennyiségének ismerete kedvéért érdeklődik. De az a tény, hogy a tőkét érdeklik a rendelkezésre álló munkásmennyiségről szóló adatok, lehetlenné tette oly körülmények figyelembe nem vételét a hivatalos statisztika részéről, amely körülményekből biztos következtetéseket lehet levonni a halandóság problémájára vonatkozólag. A tőke védi magát s ehhez az önvédelmi háborúhoz térképre: statisztikára van szüksége. A térképet azonban kénytelen átengedni közhasználatra s bármilyen szempontokból készült is az, hasznát veheti bárki. Az ellenség is. Az osztályuralom szempontjából készült statisztikának azért vannak buzgó figyelői az osztályuralom ellenségeinek táborában s épen ez a figyelő buzgalom hámozta ki többek közt azt is a hivatalos statisztikából, minő úton-módon érvényesül a pénz, mint tulajdonosának életét meghosszabbító eszköz?

Akinek pénze van, az még nem él feltétlenül többet annál, akinek nincs pénze. Milliók örökösei elpusztulnak néha apró gyermek korukban is — erre is van példa — napszámosok eltengetik életüket száz esztendeig. Az élet birtokában sokáig lenni olyan ajándék, amelyhez egyszer-egyszer hozzájut a koldus is s korai halállal lakolhat egy bűnéért őseinek a hercegi ivadék. Kivételek vannak, de mi nem kivételeket, szabályt kutatunk. A többség, a túlnyomóan nagyobb

többség sorsa iránt érdeklődünk. Azt állapítottuk meg: a proletárok többségének sorsa a korai elpusztulás, a vagyonosok többsége sokáig élvezi az életet. Az osztályok halandósága hogyan alakul, ez az igazi probléma, nem pedig az, miként boldogulnak az egyesek. Ezért kutatjuk a halottak egyéni viszonyai után a haláleset körülményeit is s azokat a viszonyokat, amelyek meghatározzák, hogy egyenlő életerő, egyenlő ellenállóképesség mellett minő helyzetbe kell kerülnie az egyénnek, hogy hosszabb vagy rövidebb ideig meg tudja őrizni a vagyontalan egyetlen javát, a vagyonos legfőbb birtokát: az életet.

Nem a bölcsek kövének fölfedezéséről van itt szó, hanem — ismételjük azokról a módszerekről, amelyeket az élet meghosszabbítására használ az, akinek módjában van. Hogyan kell laknia, ruházkodnia, élnie annak, aki életerejét kímélni akarja. A lakás, a ruházkodás, a közéletkérdés így kerül kapcsolatba a halandóság kérdésével.

A halandóság és a lakóhely viszonyát meghatározza a válasz arra a kérdésre, hol történt a haláleset; mely országrészben, melyik megyében, falun-e vagy városban, ha városban, minő kerületben, minő fekvésű, milyen lakottságú lakásban?

1905-ben'és 1906-ban így alakult a halandóság egyes országrészekben :

	ezer lélekre esett haláleset	
	1905-ben	1906-ban
A Duna bal partján	27·8	24·5
„ „ jobb „	26·4	23·1
„ Duna-Tisza közén	27·9	24·2
„ Tisza jobb partján	26·4	22·6
„ „ bal „	30·4	27·1
„ Tisza-Maros szögén	28·3	26·1
„ Királyhágón túl	25·5	25·1
Fiumében	28·7	24·8
Magyarországon átlag	27·5	24·7

A halandóság tekintetében évről-évre körülbelül azonos a viszony az egyes országrészek közt. Az arányok vizsgálata arra a meglepő eredményre vezet, hogy a halandóság nem ott a legnagyobb, ahol a természeti körülmények a legmostohábbak, hanem a dúsan termő, de latifundiumokkal teli vidéken: a Tisza bal partján, ahol az 500 holdon fölüli gazdaságok a termőterület 35%-át lefoglalják, habár számuk az összes gazdaságoknak egy kétszázadrészét sem teszi, míg a 0—10 holdnyi törpegazdaságokra 12 és fél % sem esik a földből, habár számunk az összes gazdaságok számának háromnegyedét teszi ki. Erdélyben, ahol az 500 holdon felüli birtokok a földnek 23%-át foglalják csak le s a kisbirtok döntő szerepet játszik, jóval alacsonyabb a halandóság, amely a latifundiumokkal rakott vidéken (pl. a Dunántúl) csakis akkor csökken, ha a születések száma is apad. A nagybirtokon dolgozó proletárnépség jobban pusztul, mint az önálló kigazda.

Még föltűnőbb az aránytalanság a vidéki és városi népesség halandósága között. A 15-ik oldalon közlünk már egy táblázatot, amely szerint Budapesten 4—5 évvel hosszabb a valószínű élettartam, mint a vármegyékben. A várost jobb keresetű nép lakja, mint a falut s ez a tény ellensúlyozza az egészségre kedvezőbb természeti viszonyokat. A lakókkal zsúfolt, füstös város egészségtelegebb, mint a vidék, de azért Budapest halandósága jóval kedvezőbb, mint az országos átlag s az egész Magyarbirodalomban csak nyolc törvényhatósági — jórészt kisebb — város akadt, amelynek halandósága meghaladta 1905-ben a birodalmi átlagot. Budapest halandósága évtizedek óta a legkedvezőbb az összes törvényhatóságoké között (csak 1906-ban érte el Sopron hasonlóan kedvező 15.8%-os arányok). Az útról jött idegenek halálozását is beszámítva így javult a főváros halandósága:

1874—75	átlag	40·5
1876—80	„	36·4
1881—85	„	31·5
1886—90	„	30·8
1891—95	„	25·5
1896—900	„	21·6
1901—905]	„	19·8
1906		17·6

Ennek ellenére sem áll Budapest a külföldi városok között elől halandóság tekintetében. Ha a legalább negyedmilliónyi lakost számláló európai városok 1905-iki halandóságát vesszük tekintetbe 51 közül a 36. helyen áll, tehát a 100 közül a 71. volna. A félmilliónál nagyobb népességű városok halandósága így alakult a jelzett évben:

1.	Amszterdam	13·8
2.	Brüsszel	14·5
3.	London	15·6
4.	Hamburg	15·8
5.	Birmingham	16·2
6.	Berlin	17·1
7.	Lipce	17·3
8.	Páris	17·6
9.	Glasgow	17·9
10.	Manchester	18·0
11.	Drezda	18·9
12.	Bécs	19·3
13.	Liverpool	19·6
14.	Varsó	20·1
15.	München	20·1
16.	Budapest	20·6
17.	Róma	20·8
18.	Milano	21·1
19.	Marseille	21·4
20.	Odessza	22·8
21.	Nápoly	25·2
22.	Barcelona	26·0
23.	Madrid	28·0
24.	Moszkva	29·0
25.	Pétervár	30·5

Budapest tehát középen áll nyugat és kelet: Anglia és Oroszország között. „Előttünk vannak — írja Pikler

J. Gyula (*Városi Szemle*, 1908. 4. sz. 282. o.) — a sorrendben a műveltség és a gazdasági fejlettség empóriumai, az angol, német, belga, holland, svéd, francia városok, míg utánunk csak az olasz, romániai és orosz városok következnek, vagyis oly országok városai, amelyekben legnagyobb a tömegnyomor és legnagyobb az analfabéták száma. “

A budapesti kerületek halandósága klasszikus igazolása annak a tételnek, hogy ahol legnagyobb a tömegnyomor, ott a legnagyobb a halandóság is. Pikler négy csoportra osztja a kerületeket halandóság szerint s ezen a beosztáson egy negyedszázad óta alig történt változás. A halandósági arány volt:

		1880—81.	1906—907.
		évek átlagában	
1.	}	IV. 16·5	IV. 11·8
		V. 19·9	V. 14·7
		VI. 26·9	VII. 15·1
2.	}	VII. 28·7	II. 15·7
		I. 34·9	VI. 15·8
3.	}	II. 36·1	I. 16·3
		VIII. 36·4	VIII. 18·1
		III. 39·4	X. 18·1
4.	}	X. 39·6	IX. 19·1
		IX. 40·7	III. 22·2

Nagyjában ez a vagyonmegoszlás szerint is a kerületek csoportosulása, amit a lakásviszonyok alakulása is igazol. Vagyonos kerületekben nincs lakásnyomor, de a szegények kerületében az uralkodik. Pikler szerint „a korosztályonkénti vizsgálat sem csökkenti, hanem még élesebbé teszi azokat a nagy különbségeket, amelyeket a kerületek szerinti halandóság vizsgálata mutatott. Ezek a különbségek pedig túlzás nélkül óriásiaknak mondhatók. Míg a IV. kerület halandósága 1906-ban oly alacsony, aminőt ugyanabban az évben csak egyetlenegy európai nagyvárosban találunk és pedig Berlinnek többnyire tőkepénzesek által lakott egy gazdag elővárosában, Charlottenburgban, addig a VIII,

IX. és X. kerületben és különösen Óbudán a halandóság ugyanebben az évben majdnem kétszer akkora. E nagy különbségeket semmikép sem írhatjuk a természeti viszonyok rovására, mert míg a IV. kerület, a Belváros, a város gőzközének közepén fekszik, addig a legrosszabb halandóságú kerület, Óbuda, természeti fekvése a lehető legkedvezőbb. A közegészségügyi intézmények különbsége sem okozhatja a nagy eltéréseket, mert a közegészségügyi intézmények ugyanazok minden kerületben. Ezt a sorrendet azok a — hasonlíthatlanul nagyobb pusztításokat okozó — betegségek alakítják, amelyeket már régen és joggal tekintenek a szegénység és műveletlenség sajátlagos és jellegző bajainak. “ A lakásviszonyok a tömegek anyagi helyzetének fokmérője s ezért azonos a halandóság meg a lakásnyomor tekintetében a kerületek sorrendje:

	Halálozás	Szobák átlagos lakottsága	Zsúfoltan lakik a népesség hány %-a
1. {	IV. 11·4	IV. 1·87	IV. 5·0
	V. 14·3	II. 2·31	II. 6·9
	VII. 15·1	V. 2·40	VI. 8·4
2. {	I. 15·3	I. 2·45	V. 9·5
	II. 15·4	VI. 2·62	VII. 9·5
	VI. 15·5	VII. 2·98	I. 11·5
3. {	X. 17·3	VIII. 3·04	VIII. 12·5
	VIII. 17·7	IX. 3·19	IX. 13·9
	IX. 18·3	III. 3·33	III. 14·7
4. {	III. 20·6	X. 3·40	X. 19·2

A lakásviszonyok azonban nemcsak úgy jelentkeznek a halandósági statisztikában, mint a gazdasági helyzet mértéke, hanem önálló szerepük is van a halandósági arány alakulásában. Alakítják a halandóság arányát, mert a lakás minősége befolyásolja a lakó élethosszát, mert a lakásnyomor rengeteg betegség terjesztője, előidézője, fentartója. A tüdővész terjedésének a lakásviszonyok javítása nélkül gátat vetni nem lehet, általában a fertőző betegségek terjedésének alapföltétele a lakásnyomor. Magyarország nagy halandósági arányának

egyik legfőbb előidézője épen a lakásnyomorúság, amely falun és városban egyaránt uralkodik. Az 1900-as népszámlálás valósággal borzalmas színben tünteti fel a lakásügyet Magyarországon. Lakóház 2,805.742 volt, amihez még 12.223 olyan viskót, kunyhót, bódét kell számítani, amelyet a szerény igényű népszámláló-biztosok sem mertek a „lakóház“ fenhéjjázó elnevezésével megtisztelni. A „lakóházak“ közül csak 29.353 különálló cselédház, míg a cselédházak jórésze a gazdasági épületekkel (istállók, ólak, csürök stb.) össze van építve egy fedél alatt (627.676) részben külön tetővel (29.497). Minden negyedik „lakóház“ az istállók függeléke. Ami az épület anyagát illeti, tisztán kőből és téglából nem is minden ötödik épület (összesen 535.411) való. A lakóházaknak kétharmada vályog és sár (1,098.605) vagy fa (869,002), anélkül, hogy alapja legalább kő volna. Kővel alapozott vályogház 302.724 van. Aminő a fal, olyan a tető. A házak felt (1,409.851) zsúppal, náddal fedett, zindellyel alig több, mint a negyede (751.035). tisztességes cserép vagy bádogfedele minden negyedik háznak sincs (644.586).

Hogy a fekvésük minő Magyarország lakóházainak, arra világot vet az, hogy a népszámlálás 407 földalatti lakóházat is talált. A házak jórésze (2,771.316) persze földszintes.

A 2101 intézeti lakást (kaszárnya, nevelőintézet stb.) leszámítva 3,744.434 lakás volt 1900-ban Magyarországon. A lakások összesen 10,584.370 (átlag csak három) helyiségből állottak. A helyiségeknek fele sem (5,040.107) lakószoba, lakószoba volt a magánlaká-

sokban:	Pincében és alagsoron	Földszinten és fél-emeleten	I. emeleten	II. emeleten	III. több és vegyes	Padlásom	
Összesen	5,040.107	6035	4,721.335	200.522	65.506	44.917	1792
A lakók száma volt	16,668.345	21,719	16,061.923	355.838	138.046	220.106	4713
Esett tehát egy lakószobára lakó	3:3	3:6	3:4	1:7	2:1	4:9	2:9

Ebből világos, hogy egészséges lakásban csak a vagyonos első emeleti lakók laktak. A második emeleten már zsúfoltabbak a kelleténél a szobák, de a helyzet a földszintes lakásokban kezd igazán tűrhetetlenné válni, míg a III. és felsőbb emeleten, valamint a több emeletsoron fekvő szobákban egyenesen embergyilkoló hatású. Míg a földszint s az összes emeletek szobái körülbelül egyenlő nagyságúak, addig a pince és padlás szobái összehasonlíthatatlanul kisebbek. Laksűrűségük tehát jóval nagyobb, mint amennyit a 3*6 és 2*9 arány kifejez: legalább másfélszerese annak. Mindezek alapján egyforma szobákat számítva elmondhatjuk, hogy Magyarországon a vagyonosok lakásaiban, az I. emeleten két ember sem lakik egy szobában, míg a kevésbé vagyonosok a II. emeleten kettesével, a szegények a földszinten hármasával-négyesével, a nyomorgók a felsőemeleteken és a padláson ötösével, a pincében hatosával laknak átlag egyetlen helyiségben. Négy-hat szegénynek meg kell elégednie ugyanannyi levegővel, mint amennyi két vagyosnak elég.

Az országos átlagnál még rosszabbak a főváros lakásviszonyai. „Fővárosunk lakossága szegényesebben lakik, mint a nyugateurópai nagyvárosok bármelyike“, mondja a fővárosi statisztikai hivatal egyik közleménye. Már a múlt évtizedben bizonyította be Bertillon, a híres francia statisztikus, hogy nincs a kapitalista államoknak még egy városa, amelyben oly féktelen volna a lakók kizsákmányolása, összezsúfolása, annyi volna az egészségtelen lakás, mint Budapesten. Szerinte minden lakás zsúfolt, amelyben két embernél több esik egy-egy lakásrészre.

Ezer lakás közül ilymódon volt:

Páris (1896)	149
London (1891)	200
Berlin (1895)	280

Bécs (1890)	280
Pétervár (1890)	460
Budapest (1891)	740

Ez volt a helyzet a múlt évtizedben. Külföldön azóta néhol igen számbavehetően javult a helyzet. Nálunk romlott. Budapest lakásviszonyai már másfél évtizeddel ezelőtt nyolcszorta rosszabbak voltak, mint Páriséi; azóta pedig a főváros népszaporodása mögött messze elmaradt az épületek, lakások szaporodása. 1851 —1906. között majd nyolcadfélszeresre nőtt a népesség száma, míg az épületek meg sem kétszereződött. S az épületek nagyobbak voltak, a lakások számának növekedése nem pótolta az épülethiányt.

A mai helyzet az 1906-iki népszámlálás szerint ez. Van Budapesten

Épület	16.829
Rendes, rendkívüli lakás	189.244
Ezekben lakrészek	739.802
Ebből nem lakás céljára szolgáló	83.496
Lakószoba	290.206
Népesség	791.748

Esik tehát minden épületre 46, minden lakásra 4, minden lakrészre 1 és minden lakószobára 2—3 lakos.

Egészségesen (0—1 és 1—2 lakó szobánként) csak 1.4, illetve 14.5, összesen 15.9%-a lakik a főváros népének. Egészségtelenül, zsúfoltan 84.1%. Ebből 2—4 személyenként is csak 34.0% lakott. A többi még zsúfoltabban: 4—6 személyenként 25.1%* A lakosságnak éppen egynegyede hat és hatnál több lakója borzalmas odvakban élt.

„Túlnépes“ lakásnak ilyen körülmények között csak a hét és ennél még több lakószobát nevezzi a fővárosi statisztika. 1900-ban 9518 ilyen lakás volt lakásonként 8.2 lakóval. Az összesnek 10.8%-a. Ebből 1917 pincében! Összesen 77.696 (minden tizedik budapesti ember) zsúfolódott bennük.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha az albérlők száma 1880—1906 között a lakosság százalékában 6.0%-ról 10.5 %-ra nőtt s 1906-ban 3.4%-nyi ágyrajáró volt. 83 ezer albérlő és 27 ezernyi ágyrajáró van ebben a városban! Sőt van kerület (a VIII-ik), ahol az egész lakosság 15.4%-a albérlő, a VII-ik kerületben minden huszadik ember (4.9%) ágyrajáró.

Fentebb közöltük már azt a táblázatot, amely kimutatja a lakásnyomor és a halandóság viszonyát kerületenként, de ki kell még egészítenünk a lakásnyomor romboló hatását vázoló képet néhány adattal.

Elrettentő képet ad a főváros lakásviszonyairól az a statisztikai fölvetel, amelyet a budapesti általános munkásbetegsegélyző pénztár végzett 1905-ben beteg tagjainak lakásviszonyairól és Bród Miksa dr. dolgozott föl. Ezek szerint a beteg munkások lakásairól kiderült, hogy egy-egy lakóra a lakások felében (48.2%) félannyi levegő sem jut, amennyi egy egészséges francia fegyencet megillet. (30 köbm.) A lakások felében 10 köbméternyi légtér sem volt személyenként s bennük lakott az összeszámolt személyek nagyobbik fele (57%). Vannak köztük oly lakások is, amelyekben hatodannyi (5 köbm.) levegő sincs, mint a francia fegyenc cellájában. Sőt vannak olyanok is, amelyekben egy köbméternyi levegő jutott egy lakóra a minimális 20 köbméter helyett! Egészségesen csak hét munkás lakott száz közül. A tüdővész munkások háromnegyed részben túlszűfolt lakásban laktak. A lakások jórészenek fűtése egészségtelen, bútorzata hiányos, kevés az ágy s[^]Viég a vérköpéses, tüdővész betegek sem hálnak egyedül, hiszen csak minden 1*87 személyre jut a fölvetett lakásokban egy ágy . . . Képzeltető, mekkora lehetett a halandóság ezekben az odvakban, amelyekben a pizsoknál és búznél csak a nyomorúság volt nagyobb.

Hogy mindez mennyi évet rabol el a munkásság

életéből, azt a lakásviszonyok s az élethosszúság összehasonlítása mutatja meg. Kőrössy és Thierring számításai szerint az átlagos élethosszúság volt Budapesten csak az öt éven felülieket számítva:

	1872-85		1886-90	
pinczelakásoknál	40 év 10 hónap	39 év 8 hónap	42 év 3 "	45 év 10 "
fődszinten	42 " 10 "	42 " 3 "	45 " 11 "	44 " 7 "
I. és II. emeleten	43 " 3 "	44 " 7 "		
III. " IV. "				

A lakás laksűrűsége szerint pedig:

	az 1872-1885. évi észlelések szerint		az 1886-1890. évi észlelések szerint	
szobánként 1-2 lakó mellett ...	36 év 8 hó	36 év 1 hó	32 év 10 "	32 év 9 "
" 3-5 " " ...	33 " 7 "	32 " 10 "	32 " 9 "	32 " 3 "
" 6-10 " " ...	32 " 11 "	32 " 9 "	32 " 3 "	
" 10-nél több lakó mell. ...	33 " 3 "	32 " 3 "		

Ez a kimutatás pontosan fedi azt, amit fentebb a lakás fekvése és a laksűrűség között levő viszonyról mondtunk.

Vidéken és városban egyformán nagy lévén a lakásnyomor, hiányos a fűtés, télen csikorgó hideg a szoba, nyáron forró, tavasszal nedves — a lakás nem éri el főcélját: az ember megvédését a természet, az időjárás változásai ellen. Ma, amidőn a kapitalizmus azzal dicsekszik, hogy az emberi ész legyőzte a természetet, az emberek jórésze annyira ki van téve az időjárás változásainak, hogy a statisztika a szélsőséges időjárású (nagyon hideg, nagyon meleg, szeles) hónapokban mutat ki legtöbb halálestet.

A legnagyobb a halandóság a hideg januárban (1905-ben száz eset közül 10.4—9'6), azután a szeles márciusban és áprilisban (9.9—9.3). De a kánikula is érezteti a hatását az augusztusban megnövekvő halálozás által (8.4), míg júniusban (7.3) és novemberben (6.6) csökken a pusztulás aránya.

A lakásnyomornak nem az időjárás hatásainak befolyása a halandóságra az egyetlen következménye. Sokkal fontosabb konzekvenciája a fertőző betegségek ter-

jedése és mivel a lakásdrágaság az amúgy is kisjövedelmű tömegek keresetének jelentős részét fölszívja: a táplálkozás silánysága.

A fertőző betegségek egyenylacad milliónál több embernek veszik el az életét a Magyarbirodalomban (1906-ban 128.003), aminek jórésze a tüdővészre esik (1906-ban 78.225). A tüdővész Magyarországon oly mértékben terjed, mint sehol a világon. A tüdővészből elpusztult:

1896—1900-ban átlag ...	61.433
1901—1905-ben „ ...	66.926
1904-ben	66.515
1905-ben	76.545
1906-ban	78.225 ember.

Ekkora gyors elterjedése a rettenetes bajnak csakis a nép fokozatosan rosszabbodó étkezése és lakásnyomora, az állam lehető legnagyobb nemtörődömsége mellett volt lehetséges, amelynek következménye az lett, hogy Magyarország ma a legtüdővészesebb ország az egész világon. Az alábbi összehasonlító táblázatban az országok neve mellé zárjelbe tett évszámok a kimutatás adatainak származási évét jelentik.

100.000 lakosra esett tüdővészből elhunyt:

Magyarország (1906.)	384
„ (1897—1901)	364
Ausztria (1895—1900.)	345
Norvégia (1891—1900.)	345
Irland (1891—1900.)	278
Belgium (1891—1900.)	268
Svájc (1891—1900.)	262
Skócia (1891—1900.)	241
Németország (1892—1901.)	237
Anglia (1891—1900.)	201
Hollandia (1901—1902.)	192
Olaszország (1891—1900.)	188

Olaszországban felényi embert pusztít el a tüdővész, amit Itália népe nemcsak a klimatikus előnyöknek köszönhet. Hiszen Anglia éghajlati viszonyai a lehető legkedvezőtlenebbek s a ködöt és füstöt belélegző angol

nép helyzete javításával s az állami közegészségügy rendezettségével, az államilag vezetett lakásügyi szociálpolitikával annyira útját tudta a tuberkulózis veszedelmének vágni, hogy ma a tüdőgümőkór csak 139 embert pusztít el 100.000 közül, míg 1851 — 60. években még 269-et. Az összes szervek gümőkóros megbetegedései 100.000 lakosonként halált idéztek elő:

1861—1870. átlag	326
1871—1880. „	288
1881—1890. „	243
1891—1900. „	201 esetben.

Az angol városok lakásügyi politikája képesnek mutatkozott a tüdővészellenes küzdelemre, de azért a példa nem talált budapesti követőkre. Ezért pusztul el itt százezer emberből 376 évente tüdővészen, amely a nagy lakásnyomorúságú kerületekben kétszer (Kőbányán 321 haláleset százezer lakosra), sőt háromszor (Óbudán 470) jobban pusztít egyenlő közegészségügyi intézmények mellett, mint a vagyonos Belvárosban (164). A fővárosi statisztika kimutatja azt is, hogy a jobb életmódra képes ember jobban ellenáll ennek a bajnak is. 1905-ben tüdővészen elhalt Budapesten:

	Gazdag	Közép	Szegény	Inséges	Összesen
Tüdővészen elhunytak ...	9	229	2704	39	2981
100 tüdővészen elhunytból esik ...	0:3	7:7	90:7	1:3	100:0
Minden 100 halottból tüdővésztes volt ...	8:9	12:9	21:2	19:8	20:1

A többi fertőzőbetegséggel is úgy vagyunk, mint a tüdővésszel: a vagyonos ember könnyebben menekül meg tőlük elsősorban azért, mert lakása és ételmezeje jobb.

A fogyasztás mekkorasága mindig a népesség kereseti viszonyaitól s a megélhetés árától függ. Mennél jobb a kereset és mennél olcsóbb a megélhetés, annál nagyobb az ételmezeifogyasztás. Ha az árak nagyobbak és kisebb a kereset, mintsem a vagyontalan osztály

elegendő ennivalót vásárolhatna, a népesség többsége egészségtelenül táplálkozik, kevesebbet eszik a kelle-ténél, másszóval: beállott a tömegek lassú éhhalálának stádiuma. Magyarország nagy halandóságának egyik legfőbb oka, hogy ebben a dúsan termő országban, nincs elég ennivalójuk a tömegeknek. Bár számszerűleg nem mutatható ki eléggé pontosan az ú. n. „alultáplálkozás“, néhány adatunk van, amely azt bizonyítja, hogy Magyarországon az átlagember kevesebbet eszik a kelle-ténél.

Budapest lakossága kétségtelenül aránylag jobb keresetű, jobban táplálkozó. A fejenkénti húsfogyasztás *1896-ban* még sem volt több *60'9* kilogrammnál, ami azóta a fokozódó drágaság következtében folyton csökken: *1900-ban 53' 7*, *1905-ben 47'5 kg.* 371 ezer métermázsa hús fogyott el 1905-ben a fővárosban s ebből a rettenetes nagy húsmennyiségből tizenhárom dekányi sem jutott naponta minden embernek. Vidéken — közismert dolog — még rosszabbak a viszonyok.

Ami a kenyérfogyasztást illeti, a kenyéreneműek nagyobb fogyasztása nem pótolja a kevés húsfogyasztást. Az 1907-re szóló terméskimutatás szerint a Magyar-birodalomban 100 és fél millió mm. gabonanemű termett, ennek a mennyiségnek negyedrészt vetőmagra és ipari feldolgozás alá kerülő gabonára számítva, marad 75 és egyharmad millió métermázsa gabona, amiből a majdnem 15 millió métermázsanyi kivételre kerülő gabonát kell levonni. A maradékból liszt lesz, ami 25%-os anyagvesztéssel jár. Lisztből 7.8 millió métermázsat ismét kivisznek az országból, a maradék 37 és fél millió métermázsa gabonalisztből fejenként jut minden lakosára az országnak *1915 kg.*

Ugyanezen évre, hasonló módszerrel kiszámítva így alakul a legnagyobb kapitalista államok gabona- és búzaliszt fogyasztása:

	Esik fejenként és évente liszt	
	gabona	csak buza
Belgium	325·3	180·0
Németország	309·0	66·0
Hollandia	253·9	96·3
Franciaország	244·0	137·7
Egyesült-Államok	224·5	100·2
Nagy-Britannia	219·7	125·5
Spanyolország	209·6	144·8
Magyarország	194·5	103·1
Oroszország	158·1	38·4

Hogy az orosz muzsik még jobban éheznek, mint a magyar paraszt, az csak annak lehet vigasztaló, aki nem látja, hogy a drágaság folyton csökkenti a fogyasztást. A legutóbbi másfél évtized alatt egy átlagos munkáscsalád megélhetésének költségei 83%-kal nőttek országos átlagban, a fővárosban 100%-nál is több a drágulás. A megélhetés ára megkétszereződött, de a munkás keresete legfeljebb a negyedével nőtt. A vagyonos osztály alig érzi meg a drágulást, hiszen az jövedelmének jóval kisebb %-át fordítja lakásra és enni-valóra, mint a szegényebb tömeg. Emellett minél kisebb a lakás, annál drágább, vagyis minél kevesebb köbméternyi levegő van valamely lakásban, annál többbe kerül egy köbméter, ezt bizonyítja a kül- és belföldi tapasztalás. Így áll elő az a helyzet, hogy pl. Budapesten dr. Bród M. kutatásai szerint a szervezett munkások 25—38%-át jövedelmüknek fordítják lakbérre, míg Londonban 20—25%-át. (Ugyanitt a „felsőbb tízezer” csak $\frac{1}{7}$ -ed részét fordítja jövedelmének a lakásra!) Az évente Budapesten bejelentett másfél-két milliárdnyi lakásváltoztatás szintén óriási kiadásösszeget jelent, ami szintén elsősorban a szegényebb réteget sújtja. Az a különbség pedig, amit a külföldi városok és Budapest lakás árai közt van, 50—100%-ot is kitesz néha különösen a kis lakásokat illetőleg. (Lásd Thirring Gusztáv cikkeit a „Városi Szemle” 1900. 2. és 3. számában.) Egy lakás ára hozzávetőleges számítás szerint:

A lakás nagysága	Londonban	Berlinben	Párisban	Budapesten
1 szobás	202 K	286 K	192 K	250 K
2 „	404 „	493 „	420 „	700 „
3 „	606 „	829 „	1000 „	1200 „

Magyarország munkássága keveset keres s így a lakásdrágaságból — minthogy lakni muszáj, mert rendőrség lecsukhatja az „aggályos csavargókat“, éhenhalni pedig azok közé a közszabadságok közé tartozik, amelyek még Magyarországon is érintetlenek — logikusan következik az „alultáplálkozás“. Egy kis számítás erről könnyen meggyőzhet.

A dolgozó ember ételmisszerfogyasztásának a napi erővesztéséget 118 gm. fehérjével és 328 gm. szénnel kell pótolnia. Ez a táplálékmennyiség a legegyszerűbb fajta ételekből összeállítva benne van egy kiló barna kenyérben, egy fél kiló húsban, két darab tojásban és egy fél kilogramm burgonyában. Ez az ételmisszer mennyiség 1900-ban a legsilányabb fajtát számítva elkészítéssel együtt 116 fillért tett ki naponta Budapesten 1900-ban. Ugyanezen évben felvett hivatalos munkabérstatisztika szerint a fővárosi munkásságnak fejenként napi 248 fillér az átlagkeresete, ha a munkanélküliséget, kizárásokat, stb. számba nem vesszük. Minthogy pedig ebből a keresetből hozzátartozóit is el kell tartania (Magyarországon minden 100 keresőre 118 eltartott esett. Budapesten csak 91), a napi kiadásokra a kereső és eltartott munkásnépeségnek fejenként kb. fele jutott a keresetnek: 124 fillér.

A napi ételmisszükséglet 116 fillér, a napi jövedelem fejenként 124 fillér ez annyit jelent, hogy vagy nem táplálkozik egészségesen a munkás, vagy napi 8, azaz nyolc fillérből kell fedeznie a lakás, a a ruházat, a szesz stb. kiadásait annak az átlagmunkásnak, aki a legsilányabb ennivalóval megelégszik, hogy elegendő táplálékot vegyen magához.

Mivel az evésen kívüli napi szükségletek: lakás,

ruha, dohány, szesz 40—50 fillérnél kevesebbe nem kerülhetnek, még a legszerényebb igényű, egyetlen lapot sem vásárló, folyton dolgozó s munka nélkül soha nem lévő átlagmunkás is kénytelen volt már 1900-ban félannyi ennivalóval megelégedni, mint amennyire szüksége van. Más szóval: Budapest népe a szó szoros értelmében folyton éhezett már 1900-ban. A fővárosi statisztikai évkönyv adatai szerint pedig, ami 1900-ban 116 fillérből kifutotta, 1905-ben 161 fillérbe került, 1907 végén pedig 183 fillérbe. Ha a lakásbérek, ruha, szeszárak stöbbi emelkedésétől el is tekintünk, már ez az 58%-os emelkedés is annyit jelent, hogy a munkabéreknek, amelyekből az eltartottak is élnek, megduplázódása is kevés ahhoz, hogy a munkásnépesség, amelyben csak minden második ember kereső, úgy táplálkozzék, mint 1900-ban.

Félannyit enni, mint amennyire szükség van, annyit jelent, mint folytonosan éhezni. Budapest lakosságának nagyobb fele — az országnak aránylag legjobban szituált munkástömege — állandó éhínségben szenved, amely évről-évre nő és évről-évre jobban tizedeli a népet. Ami Budapesten igaz, sokkal inkább igaz a vidéken: a Magyarbirodalom nagy halandóságának egyik legfontosabb, közvetlen előidézője az éhség, a másik a lakásnyomor. Az állandó éhínség s a növekvő lakásnyomorúság bajaiban pusztul a vagyontalan nép, míg ugyanezen nyavalyák elől a vagyonosok megtudnak menekülni minden magok megerőltetése nélkül.

Az egyének közegészségügyi helyzetét osztályhelyzetük szabja meg: a halandósági arány az osztály viszonyok alakulásának mikéntjét is kifejezi.

Közállapotok.

Nem az egyének testi diszpozíciója, nem az éghajlati viszonyok: hanem a társadalmi viszonyok határozzák meg a halandósági arány alakulását. Minden egyéb tényező másodlagos. A természeti viszonyok csak ott befolyásolhatják a halandóságot, ahol a társadalom nem akar ellenük védekezni. Ha valaki az útszélen megfagy, annak oka az a társadalom, amely nem részesítette a szerencsétlent a meleg szoba megszerzésének lehetőségében. Az egyén fizikai diszpozíciója is társadalmi termék. Budapesten 800 gyermek pusztul el egy évben veleszületett gyöngeség miatt, de csodálatos módon a Belvárosban csak 42 ilyen haláleset esik százezer emberre, míg Kőbányán és Óbudán két-háromszor annyi (115 — 108.). Éhes szülők, dolgozó terhesasszonyok utódaival könnyebben születik velük a gyöngeség, amely ha nem is okoz föltétlenül halált, de elősegíti a bacillusok pusztító munkáját.

A bacillus nem plutokrata, mint a halál. A bacillus demokrata, csak nem engedik demokráciáját mindig érvényesülni. A törekvés azonban megvan benne arra, hogy egyenlősitse az embereket a pusztulásban. Az éhtifuszos pincelakó találkozik a nedves földszint lakójával: átragasztja a vésztt. A padlásszobában sarlahos gyermek fekszik s amíg az apja a lépcsőn lehalad, megsímogatja az első emeleti lakos kisfiának szőszke fejét: a gyilkos nyavalya tovább terjed. Ha a pénz: a rajta megvásárolt orvosi tudomány, gyógyszer, ápolás, táplálék többet meg is ment az első emeleti gyerekek közül, míg a padlásszoba kis szenvedői közül kevesebb marad meg az életnek, a nyomorúságnak, az első emelet lakóira nézve még mindig fönnáll a ragadós betegség veszedelme. Ahol a tömegnyomor közepette befészkelte magát egy csomó roncsoló nyavalya, egészen nem lehet mentes tőlük a vagyon min-

den előnye fölött rendelkező ember sem. A közegészségügy, a halandóság aránya osztályközi viszonyok szerint alakul ki és egyik osztály sem vonhatja ki magát teljesen hatásai alól. Amely országban jobban pusztul a proletár, jobban vész a kapitalista is.

Nem szabad tehát megállanunk az osztályoknak egymással szemben elfoglalt helyzete vizsgálatánál, ha a halandóságot alakító összes tényezőket akarjuk ismerni, hanem az egyes országok egész társadalmának fejlődésfokát is be kell vonnunk a kutatás körébe. Ausztráliában még a proletárgyermekek halandósági aránya is kisebb, mint nálunk a vagyonos osztály gyermekeié, mert Ausztrália egyes államainak társadalompolitikai fejlettsége messze megelőzi Magyarországot s a társadalom ottani darabját egészen más kultúrfok ismertetőjelei jellemzik.

Foglalkoznunk kell tehát egy csomó olyan jelenséggel, amelyek a társadalom egyes részeinek kultúrfokát tükröztetik vissza s látszatra a halandóság ügyéhez kevés közük van, inkább csak egyes országok közállapotait fejezik ki számokban.

A törvényalkotás módja pl. csak indirekte befolyásolja a halandóságot. Amely országokban demokrata testületek hozzák a törvényt, javul a tömegek anyagi helyzete s vele a halandóság. Igaz azonban, hogy ez csak kölcsönhatás, hiszen a proletártömegek hatalmi viszonyai, gazdasági helyzetük fejlettsége, osztállyá való kijegecesedésük foka alakítja ki a demokráciát s így a demokrácia foka elsősorban nem direkte hat a tömegek helyzetére, hanem inkább csak jellemzi ezt a helyzetet, ha számokban kifejezhető. A választásra jogosultak aránya az összes lakossághoz képest, ha nem fedi is teljesen az illető ország demokratikus előhaladottságának fokát, de kifejezi a tömegek hatalmi viszonyait s így kifejezi a tömegek gazdasági helyzetének javítására irányuló törekvést. Száz lakosra esett választó legutóbb:

Finnországban	49.61
Franciaországban	26.50
É.-A. Egy.-Allamokban ...	22.00
Svájcban	22.00
Belgiumban	21.90
Németországban	21.50
Ausztriában	20.98
Norvégiában	19.73
Görögországban	18.90
Angliában	16.59
Magyarországon (a Kristóffy- féle reform alapján lenne)	15.57
Hollandiában	11.76
Olaszországban	7.32
Svédországban	6.90
Magyarországon van	6.10

A sorrend nagyjában véve fordítottja a halandóság sorrendjének (1. 12-ik oldalon található táblázatot).

Hasonlóan kétféle viszonyban van a halandósággal a művelődés is: a műveltség elősegíti a védekezni tudást a betegségekkel szemben, de mértéke a halandóságot alakító közállapotoknak is. Pikler J. Gyula szembeállította a fővárosi kerületek halandóságát nemcsak a lakásnyomor foka, hanem az analfabéták száma szerint is. Az eredmény meglepő közösséget mutat a műveltség, a tömegnyomor és a halandóság között. A kerületek csoportjai majdnem változatlanok (1. 34-ik oldal) az analfabéták aránya szerint is. A tíz éven felüliek közt analfabéta volt %-ban:

	Kerület	Analfabéta %
1.	IV.	4.5
	II.	7.4
2.	VI.	8.7
	V.	9.5
	I.	9.9
3.	VII.	10.7
	VIII.	11.2
	IX.	11.2
4.	X.	14.4
	III.	14.8

Ahol nagyobb a tudatlanság, nagyobb a tömeg-

nyomor és a halandóság az egyes országok viszonyait tekintve is. Brachelli-Juraschek (*Die Staaten Európa s* 350 o.) szerint 1000—1000 katonájonc közül sem írni sem olvasni nem tudott:

„A sorrend megegyezése a városi halandósági sorrenddel egészen meglepő — jegyz. meg Pikler. — Ugyanazon országok vannak itt is előttünk és ugyanazok mögöttünk mint ott; közvetlen előttünk Ausztria, utánunk, ép úgy mint ott, Olaszország, Oroszország és Románia. A spanyolországi újoncokról nincsenek adataink, tudjuk azonban, hogy Spanyolország a legtöbb analfabétát számláló országok közé tartozik (1000 lakó közül 600—700 analfabéta).“

Nagyjában megegyezik a sorrend az egész országok átlagos halandóságának sorrendjével is.

A demokrácia és művelődés maga után vonja egyes országok szociálpolitikáját is. A szociálpolitika előhaladottsága: a lakásügy javítása, a kereset növelése, a munkaidő leszállítása, a munkásvédelem, mindez halandóságot alakító tényező.

Az átlagos munkaidő csökkenésével csökken az átlagos halandóság. Hogy Budapesten minden lakásnyomor és drágaság ellenére is csökken a halandóság, annak oka jórészt abban keresendő, hogy a munkásszervezetek jelentékeny munkaidőrovidítést értek el.

A munkásvédelem csökkenti az üzemi balesetek

számát, ami nem csekély befolyással van a közegészségügyre, hiszen a Magyarbirodalomban egy évben csak a bejelentett üzemi balesetek száma kitesz (1906):

a bányászatnál	1,029-et,	ebből 109 halálos
a földművelésben	9,537 „	„ 313 „
az iparban	22,695-öt	„ 227 „
a közvasúti forgalomban	753-at	„ 319 „

A közúti vasutak-okozta stb. balesetek ebben a fenti számban nincsenek belefoglalva. Pedig mindezek sok halálesetet idéztek elő (1906-ban kb. összesen nyolcezer baleset-okozta haláleset). Pedig a balesetek elkerülhetők volnának, legalább jó részük elkerülhető lenne óvintézkedések révén. Ezeket az óvintézkedéseket azonban csak az elsősorban érdekelték: a proletárok kényszeríthetnék rá a vállalatokra. Budapesten százezer emberre a Belvárosban 4, Kőbányán és Óbudán tizszerannyi (45—41) baleset-okozta halálozás történik. A vagyonosok, akiket az óvintézkedések terhei érintenének, jórészt megkímélődnek tehát a balesetek következményeitől: nemtörődömségük és a munkásvédelemtől irtózásuk ennek tudható be. A mai körülmények közt nem hogy apadna: gyorsan nő az üzemi, főként az ipari balesetek száma. Az ipari balesetek száma a korántsem teljes iparfőlügelői adatgyűjtés szerint volt:

Hét év alatt ez nyolcadmilliónyi kimutatott sérülés, aminek a századrésze haláleset. Ezzel az 530.000-nyi munkáslétszámot összevetve kiderül, hogy még eszerint a nem teljes kimutatás szerint is minden hét évben legalább minden négyszázadik ipari munkást meggyilkol,

majd minden negyediket baleset áldozatává teszi a tőke. Kilenc év alatt 1000 ipari munkás közül 3 pusztul el a munka csatamezején Magyarországon, vagyis annyi, amennyi amerikai halt meg 1000 közül harc közben a spanyol-amerikai háborúban! Az ipari termelés békés évei csak az emberpusztítás gyorsaságának tempójában különböznek a véres háborúk hónapjaitól, de a halottak és rokkantak, özvegyek és árvák számában nem.

Hogy a balesetek számának növekedését a tőke központosulása idézi elő s hogy a balesetek számát az óvóintezkedések csökkenteni képesek, arra klasszikus bizonyíték a nagyipari balesetek megoszlásának kimutatása az üzemek nagysága szerint (1905):

A telepek munkás- létszáma	A balesetek száma	Ezer mun- kán esett
20 és 20-nál kevesebb	3.089	10·14
21— 50	1.775	46·40
51— 100	2.217	69·10
101— 200	2.132	70·51
201— 500	4.054	82·19
501—1000	1.943	75·20
1000-nél több	3.641	73·79
Ismeretlen	111	—

leiben vizsgáljuk ... a lehető legtakarékosabban bánik a teljesített, árúban értékesíthető munkával. Ellenben sokkal inkább pazarolja az embert, az élő munkát, mint bármely más termelő mód, pazarolja nemcsak a húst és vért, hanem az ideget és agy velőt is.“ Es ez a pazarlás annál fokozottabb, minél nagyobb a munkáltató tőke, minél nagyobb, minél több gépet alkalmaz a gyár. Bármily sok „baleset“ történik is a kisiparban, bármily sok ipari betegséggel jár is az, a nagyipar veszedelmessége összehasonlíthatlanul nagyobb. Az ipari tőkehalmozódással együtt jár az ipari munka veszedelmességének növekedése is. Nagyobb profit a tőkének nagyobb valószínűsége az úgynevezett balesetnek a munkásokra nézve. Hogy a tőke többet nyerjen,

többet kell kockáztatniok a munkásoknak. A nagy gyártelepeken azonban már kifejlődött az óvintézkedéseket követelő munkásmozgalom s a munkás életének védelme aránylag kisebb költséget is ró a legnagyobb gyártelepekre, mint a kisebbekre. A balesetek gyakoriságának fokozódása azért szűnik meg az 500 munkásnál többet foglalkoztató telepeken és csökken a legnagyobbakon.

A vasúti szerencsétlenségek épen úgy nem a véletlen művei, mint az üzemi balesetek. Nagyjában véve szabály, hogy mennél nagyobb aránylag a vasút profitja, annál több a szerencsétlenség. Az amerikai vasutak ellenőrizetlen, óriási profitot hajtó társaságok kezében vannak s pár száz híján 800 ezernyi utasukból és a személyzetükből 10 ezernél több embert sebesítettek meg 1906-ban, amiből a fele esik utasokra. Minden 160 utast ért tehát kisebb-nagyobb baleset. A magyarországi vasutaknak jelentéktelen része van csak magánkézben, de az állam maga csinál profithajszoló vállalatot belőlük. Szállítottak a jelzett évben 96 millió utast, 56 millió tonna terhet. A tiszta haszon 163 millió, vagyis négyszerannyi, mint amennyit Új-Dél-Wales proletár-ellenőrzés alatt álló, szociálpolitikus módra kormányozott államának vasútain szereztek (42 millió) félannyi forgalom (41½ millió utas és 8½ millió tonnaárú a magyar vasutakénál nagyobb távolságra) mellett. Az eredmény: Új-Dél-Walesben ebben az évben is kikerültek minden vasúti szerencsétlenséget, Magyarországon a kétszeres profit ára: 753 sebesült, 319 halott volt. Nálunk különben rohamosan — a forgalomnál is jobban — szaporodnak a vasúti szerencsétlenségek. Két évtized alatt negyedfélszeresre nőtt a sebesülések, megháromszorozódott a balesetek száma. Húsz év alatt mintegy 4000 embert gyilkolt meg nálunk a vasút. Ennek, az egy kis mezőváros lakosságát kitevő embertömegnek életét meg-

kímélte Új-Dél-Wales állama azzal, hogy 100%-kal kevesebb, „csekély“ 42½ millió profittal elégedett meg.

„Erőszakos halálnem“ek közé tartozik a statisztikában az öngyilkosság is. Az öngyilkosokat az élet hajótöröttéinek szokták nevezni, pedig nem azok, hanem áldozatai egy társadalomnak, amely nem adja meg a megfelelő nyugalmat, a megélhetés bizonyosságát, amely idegölő munkát végeztet és idegromboló betegségeket terjeszt. Az országok iparosodását, az alkoholizmust sokan okolják — akadnak, akik egyedül az „Ikoholizmust teszik felelőssé — az öngyilkosságokért. Ezeknek ellentmond az a statisztika, amely legfőbb okképen a nyomort, az élet bizonytalanságát tünteti föl az öngyilkosságok okául és csak másodrendű okként szerepelteti az alkoholt stb. Anglia pl. egyike a leginkább alkoholista és legiparosabb országoknak, mindkét szempontból messze megelőzi Magyarországot. Az öngyilkosságok száma nálunk mégis nagyobb. Egy millió lélekre esett öngyilkos:

	1873—77	1881—90	1891—93	1894—98
Franciaország ...	135	207	225	246
Németország ...	—	209	211	206
Ausztria ...	123	161	163	164
Svédország ...	—	107	136	159
Magyarország ...	—	88	104	148
Anglia ...	65	77	87	92
Norvégia ...	—	68	63	60
Hollandia ...	—	55	62	57
Itália ...	36	49	56	63
Finnország ...	—	40	48	48

Az öngyilkossági arány oly szédületesen nő nálunk, míg Norvégiában csökken, hogy ma már a legelső között vagyunk: 1906-ban 177 öngyilkos esett egy millióra. Budapesten pláne 370, míg Párisban 305, Berlinben 285, Bécsben 298. A fővárosi szegényebb kerületek öngyilkossági aránya is nagyobb a vagyonos kerületekével: a Belvárosban százezer lakosra 23, míg a VIII. kerületben 36 esett.

A háborúkra, amelyek nem szerepelnek szabályosan pusztító hatóokként évről-évre minden állam statisztikájában, nekünk már fölösleges sok szót pazarolnunk, annyiszor beszélnek róluk. Prinzing lelkiismeretesen gyűjtött adatai szerint ezer katona közt a múlt század második felének háborúiban ezer résztvevőre 30-tól (spanyol-amerikai háború) 250-ig (krimi háború) számláltak halálesetet.

Marxnak fentidézett mondása nemcsak a balesetekre, nemcsak az öngyilkosságra s az új piacokat hódítani törekvő kapitalizmus háborúira vonatkozik, hanem mindazokra a bajokra, amelyeket az osztályuralom, az ipari toké terjeszt és előidéz s amelyeket terjedésükben csak a tőkeellenes proletárakció gátok. Az ipari betegségekre gondolunk most elsősorban. Mérges vegyi anyagok (foszfor, ólompor), a műhely pora és szennye (molnárok), a foglalkozásnak egyes testrészeket megerőltető munkája (üvegfüvők), a foglalkozással járó fertőzés-alkalmak (betegápolók) stb. mind növelik a halandóságot és a megbetegedés lehetőségét.

A megbetegedések számának is igen nagynek kell lennie egy olyan országban, amelyben akkora a halálozás, mint nálunk. A megbetegedések arányáról, morbiditás mekkoraságáról nincs hivatalos statisztikai felvétel. A munkásbetegsegítő pénztárak adatai azonban nyújtanak erről is némi felvilágosítást. A Magyar-birodalom összes ipari betegsegítő pénztárainak adatai szerint a tagok közül beteg volt:

	1902.	1903.	1904.	1905.
Megbetegedések ...	817.773	813.083	1,040.026	1,091.484
Egy-egy tagra esett betegség...	1:2	1:3	1:4	1:3

A felsorolt négy év átlagában 1.3 megbetegedés esett tehát évente minden tagra. Ez a szám nagyobb, mint a rendelkezésünkre álló kimutatások sze-

rint bármely külföldi pénztár tagjaira eső megbetegedési arány. Hogy példákat említsünk: a frankfurti betegsegítőpénztárban 1896-ban egy-egy betegség esett tagonként évente, a bockenheimiban 1896—97-ben csak 0.7.

Ez a különbség részben a szociálpolitikai intézkedések nálunk tapasztalható hiányának tudhatók be, s így az ipari betegségek elhatalmasodásának, részben pedig a Magyarországi proletariátus általában kedvezőtlenebb helyzetének.

Az ország demokratikus és kultúrfejlettségének fokához arányul az eddigi fejtegetések szerint is a halandóság, a közegészségügyi intézmények fejlettségének vagy fejletlenségének befolyása a halandóságra még élesebb világitásban tünteti föl ezt a tényt.

Budapest város éghajlati viszonyai nem kedvezőbbek a vidéknél. Az ipari betegségeknek fészke az az iparváros, amelyben annyi ember zsúfolódik össze egészségtelen lakásokban élve és egészségtelen levegőt szíva. Egy esztendőben 10.000 métermázsa korom száll le a fővárosra a füstemesztő készüléket nélkülöző gyárkéményekről. Ismételt vizsgálódások azt mutatják, hogy Budapesten 600—900 baktérium van az utcák egy liternyi levegőjében. Richter József szerint a budai vár-bástya sétahelyének levegőjében 350—400 bacillus van literenként, ha Pest felől fúj a szél; ha pedig egészséges levegőt hoz a budai hegyek felől jövő szellő, csak 200. A központi egyetemen végzett vizsgálatok szerint a földszint levegője 950 bacillust tartalmazott literenként, ez az óriási szám emeletenként csökken. I. e.: 900; II. e. 600; III. e. 550. Budapesten azonban mindennek ellenére is kisebb a halandóság, mint a vidéken (I. 15-ik oldalt), amit az ipari munkásságnak a vidékihez képest jobb kereseti viszonyain kívül csak a főváros jobb közegészségügyi intézményei magyaráznak meg. A magyarországi orvosoknak jóval

több, mint egy ötödrésze (1109) Budapesten él s van meglehetősen számú (789) szülésznő és gyógyszer-tár (69) is.

A morbiditás és mortalitás, a betegedési és halandósági arány általános csökkenését a XIX. század végén elsősorban a profilaxis: az előzetes óvintézkedések különféle irányú tömege, a tömegek anyagi helyzetének és kultúrájának javulása idézte elő, de a meg nem gátolt, kiütött betegségek kezelése is javult a külföldön. De azok közt az okok közt mondja Prinzing, a német orvos-statisztikus (*Handbuch d. mediz. Statistik* 539. o.) amelyek a halandóság csökkenését előidézik, számbavehető a kulturállamoknak képzett orvosokkal való jó ellátása. A ragadós betegségek leküzdésében az orvosoknak jut a főfeladat . . . Fontos az országnak megfelelő számú, jól képzett bábával való ellátása is; ahol a bábaanyag silány, a szülőanyák és az újszülöttek élete veszedelemben van, különösen ott, ahol a csecsemők mesterséges táplálása szokásos. Hogy ennek ellenére mily kevés gondot fordít az államosított állategészségügyet annyira szíven viselő magyar állam a szegény ember egészségére, annak feltüntetésére szolgáljanak a következő hivatalos adatok. Az 1905-ben történt haláleseteknél az elhunytaknak csak a fele (54.1%) részesült orvosi segítségben, sőt a haláleset okát is csak 64.5% esetben állapította meg orvos. Negyedmillió halott orvosi kezelés hiányában pasztul el évenként ebben az országban és 150—200.000 embert még a ravatalon sem lát orvos! Vannak azonban országrészek és megyék, ahol még borzalmasabbak a viszonyok. Erdélyben pl. az elhaltaknak csak 30.4%-át kezelte orvos, Árva- és Szolnok-Doboka vármegyében a halottak kilenctizedrészére nézve egyszerűen nem létezik a modern orvostudomány a maga hatóeszközeinek óriási tömegével. Árvamegyében csak minden huszadik gyermek-halotthoz hívhatott orvost a koldusszegény szülő.

De nemcsak az a baj, hogy a betegek nincs pénze az orvost fizetni. Az állam és a községek nemcsak ingyenes orvosról, hanem még általában elég orvosról sem gondoskodnak. A szóban levő esztendőben Magyarországon volt:

	Orvos	Okl. sebész	Okl. bába
	4.966	179	11.723
100.000 lakosra esett:			
	Orvos	Okl. sebész	Okl. bába
Magyarországon (1905.)	28.2	1.0	9.1
Ausztriában (1900.)	37	4	—
Franciaországban (1901.)	41	3	—

Orvosokat, sebészeket, szülészeket összevéve száz-ezer lakosra esett orvos stb.:

Japán, amelyik alig egy pár évtizede vette át a modern civilizációt, kétszerannyinál is több orvost tud tartani, mint Magyarország. Nálunk tízezer lakosra 1905-ben nem is jutott egy bába, bár ez évben 35.8 születés esett. Tízezer lakosra nem jut 3 orvos, bár 27.5 halálozás (és mennyi betegség!) esik. Pedig a helyzet a vidéken még ennél az átlagnál is rosszabb. Az orvosok és bábák a városokba húzódnak, ahol nagyobb kereset kínálkozik számukra. A fővárosi orvo-

sok nagy száma a vidék közegészségügyi helyzetét még szomorúbb színben tünteti fel: Budapest leszámításával tízezer lakosra alig esik 2 orvos. Vidéken a legtöbb helyen 3—4 faluban, mértföldes messzeségben található csak orvos. Ahol pedig orvos van, ott gyógyszer-tár nincs. A gyógyszer-tárnyitás külön engedelemhez van kötve. Ez a rendszer kevesbíti a patikák számát s egyrészt előidézte, istápolja, sőt elismeri, törvényesíti a gyógyszeruzsorát, másrészt még annak a vidéki embernek is nagyon megnehezíti az orvosszerek beszerzését, aki áldozhat a gyógyulás fényűzésére. Magyarországon összesen 2004 gyógyszer-tár volt 1905-ben, minden százezer lakosra 11.4 esik tehát és minden 100 km.²-en van 0.71. Száz négyszögkilométerenként nem esik egy patika! Vannak vidékek az országban, ahol 50—100 kin.-t kell szekéren utazni a legközelebbi gyógyszer-tárig!

Hatósági orvosok dolgában még sokszorta rosszabb a helyzet. Összesen 2221 hatósági orvos van az országban (kb. minden 8000 lakosra esik egy) s ezek is jórészt a vagyonos osztály számára vannak fentartva, minthogy javadalmazásuk csekély (kb. átlag 2000 kor.) és ez megfizetett magángyakorlatra s a szegény betegek elhanyagolására szorítja őket.

52 olyan községe van az országnak, amelyben még a halottkémlést sem teljesíti senki. Az országban van 1012 olyan halottkém, akinek semmiféle képesítése sincsen s a halottkémlés mellékfoglalkozása egyik-másik helyen a község becsületes kondásának, gulyásának, kisbirójának.

Kórház 409 van az országban (minden 42 ezer emberre egy kórház) s az ágyak száma mindössze 31.660 (minden százezer lakosra 176, míg pl. Svájcban 684, Svédországban 383, Franciaországban 420).

Ezer kórházi betegre 60.6 halálozás esett, ezer „egészséges“ lakosára az országnak 27.8, tehát majd-

nem feleannyi; természetesen sokkal kisebbnek kellene lennie az arálynak, ha minden rászoruló betegnek volna helye kórházban.

Züllött kórházügyünk odavezetett, hogy az országban levő 42.245 hülye és örült számára 7, azaz hét kórháza van Magyarországnak, amelyekben 2512 ágy van. Negyvenezer örült és hülye kószál, dühöng kórházi ápolás nélkül szabadon az emberszeretnek ebben a klasszikus hazájában. A vakokról és siketnémákról való gondoskodás is hasonló arányú: jelen-, féktelen a szerencsétlenek óriási tömegéhez képest.

Pedig a néptömegek nyomorúság-okozta degenerálódásával, az alkoholfogyasztással mint a legtöbb országban — nálunk is nő a nyomorékok s elmebetegtek száma, amelyet folyton sokasít az idegbontó városi élet terjeszkedése s a kapitalizmus-követelte megfizetett agymunka is. Magyarország az elmebetegségek terjeszkedéséből s a siketnémaság, vakság nagy arányából is kiveszi a maga részét, amint a nemzetközi statisztika bizonyítja. Százezer lakosra esett:

	Elmebeteg, hülye, kretin	Siket- néma	Vak
Norvégia	390	108	129
Anglia	348	80	50
Svédország	341	111	83
Dánia	299	65	53
Svájc	291	245	74
Finnország	271	116	156
Poroszország	260	90	67
Magyarbirodalom	244	132	101
Belgium.....	219	—	—
Ausztria	191	111	57
Franciaország	158	63	84
Portugália	155	30	125
Spanyolország	103	46	147
Olaszország	69	97	118
Bulgária.....	68	49	200
Szerbia	64	178	109

hülye 1905-ben 81 ezrenyi volt az országban s ez a szám folyvást növekszik.

A degeneráció egy másik tünetéről: az ujoncozásnál a beváltak arányának csökkenéséről már nem is szólunk bővebben. A sorozások statisztikája, bár a sorozóbizottságok igénye csökken, a teljesen ép fiatal emberek arányának szomorú alábbszállásáról tesz tanúságot. Magyarországon, bár 1870 óta a testmagasság minimumát leszállították s a sorozottak életkorát egy évvel emelték: 70%-ról 25%-ra csökkent a teljesen alkalmasak aránya.

Ezt a degenerációt s a halandóság nagyságát egyes antialkoholisták hajlandók csak az alkoholfogyasztás rovására írni. „Sokat foglalkoznak az antialkoholisták — írja G. Schnapper-Arndt (Sozialstatistik 569. o.) — az alkoholizmus befolyásával a halandóságra. Erről a befolyásról, amely kétségtelenül fönnáll és különösen akkor, ha az alkoholélvezet fiatal korban kezdődik, ezek az írók rendkívül gyakran kritikátlan módon — értékesek mellett — a lehető legértéktelebb adatokat teszik közzé.“ Hasonlóan beszél Prinzing is (1. i. mű 211.0.), de mindketten megbízható adatok alapján konstatálják azért az alkohol pusztító, életrovidítő befolyását az egyénre és degeneráló hatását az utódokra. Egyes angol életbiztosító társaságok adatai a komolyan számbavehetőek közzé tartoznak. A *United Kingdom Temperance and General Provident institution* 1866—1898 között felvett statisztikája szerint kliensei közül 10.065 halt meg az általános, 5383 a szesztől tartózkodók osztályában, jöllehet az angol halálozási statisztika alapján az általános osztályban 10.455, az absztinensek osztályában 7656 halálesetet vártak. Más szóval ez annyit jelenti, hogy a nem-ivók közül 70 pusztult el ugyanazon életfeltételek mellett, amelyek között a nem-absztinensek közül 96-ot ragadott el a halál. Egy másik angol életbiztosítótársulatnak, a *Sceptre Life Association-*

nak hasonló módon keresztülvitt számításai szerint az absztinensek halálózási aránya 56 volt a legutóbbi három évtized alatt, az általános osztály 80-as arányához mérten.

Ily következményekkel jár az alkohol-ivás, még a mérsékelt ivás is magára az ivóra nézve. Az utódokra nézve, akik pedig a legkevésbé sem tehetnek apjuk-anyjuk rossz szokásáról, még szomorúbbak a következmények.

A legtöbb államban növekvő alkoholfogyasztás kétcágtelenül növeli tehát a halandósági arányt, de azért a 12-ik oldalon közölt halandósági tábla és a szeszfogyasztásról szóló kimutatás szerint korántsem ott a legnagyobb a halandóság, ahol legnagyobb a szeszfogyasztás. Fejenként és évente elfogy 100%-ra átszámított alkohol (liter):

Franciaország	---	---	---	---	16:50
Belgium	---	---	---	---	13:40
Olaszország	---	---	---	---	13:20
Svájc	---	---	---	---	11:90
Dánia	---	---	---	---	11:80
Németország	---	---	---	---	11:20
Ausztria	---	---	---	---	9:50
Anglia	---	---	---	---	9:20
Németalföld	---	---	---	---	6:90
Magyarország	---	---	---	---	6:70
Egyesült-Államok	---	---	---	---	6:00
Svédország	---	---	---	---	5:40
Oroszország	---	---	---	---	3:80
Norvégia	---	---	---	---	3:30
Kanada	---	---	---	---	0:94

Oroszország halandósága nagy: szeszfogyasztása kicsi. Belgium és Franciaország halandósága a mienkhez képest alacsony, szeszfogyasztása magas. Ez azonban még nem érv a szeszfogyasztás mellett, hanem csak az alkoholizmusnak, mint a halandóság tényezőjének másodrangúságát bizonyítja és arra a tényre vet világot, hogy van egy csomó társadalmi jelenség, amely

többféleképen hat a halandóságra. Az alkohol például növeli azok halandóságát, akik isszák, de javítja azoknak gazdasági helyzetét s ezzel halandósági arányát is, akik termesztik, árulják, de nem élnek vele. Ha nem gondolunk a pincérekre, korcsmárosokra stb., akiknek nagy halandóságát a hosszú munkaidőn kívül főként a szeszfogyasztás okozza, hanem a szőlőtermelő kisgazdákra, akik között a szeszfogyasztás átlagos, világos lesz ez a kettős hatás.

Igaz, hogy az alkoholizmus sokkal inkább emeli a halandósági arányt, mint sülyesztí, de azért a kettős hatású jelenségek közé tartozik.

Egy másik ilyen, kétféleképen ható tényező, pl. a gabonatermés minősége és a gabona ára. Egy jó termés esetleg leszorítja a gabonaárakat s ezzel elősegíti a vagyontalan tömegek megélhetését: statisztice konstatalható módon csökkenti a halandóságot. De növeli a házasságkötési arányt, ezzel a születések arányát, ami viszont a gyermekhalandóságot emeli. Hivatalos kiadványok konstatalják, hogy Magyarországon az utóbbi, halandóságnövelő hatás nem egyszer paralizálja az előbbi, halandóságcsökkentő hatást. A gabonaár mekkorasága egyes osztályokat is különféleképen érint. A magas ár a gabonát eladó kisgazdák, terménnyel fizetett, részre dolgozó mezőgazdasági munkások (részes aratók stb.) és hozzátartozóik millióinak halandóságára csökkentőén, a többség, a kenyérfogyasztók halandóságára emelő hatású.

így befolyásolhatja a születések és a halálozások arányát Magyarországon többféleképen is, akár a chicagói börze. így lesz nemzetközivé egy-egy krízis kifolyásaként a halandóságnak átmeneti növekedése. A modern forgalom gyorsan nemzetközivé teszi a járványokat, ha közegészségügyi intézkedés el nem vágja előttük az utat, a modern közgazdaság pedig nemzetközivé teszi a halandóság alakulását is. Még Magyarországon is ezrek pusztulhatnak belé, ha Pierpont Morgan

rosszul talál spekulálni; nő a halandóság Itáliában is, ha a francia nemzeti bank felemeli hosszabb időre a kamatlábat és egy-egy sikerült nagy angol bányászstrájk emeiőleg hal a német bányászbérekre is, ami Németország nagy bányavidékein leszállítja a halálesetek számát.

Küzelem a halál ellen.

Az ember, testi-lelki sajátságaival együtt a társadalmi viszonyok produktuma. Az egyen veleszületett életereje szüleinek körülményeit tükrözteti vissza. Egenlő életerejű gyermekek élethosszát osztályhelyzetük szabja meg, az osztályok helyzete a társadalom fejlődésfoka, 'a termelés rendszere szerint változik. A halandóság sok és sokféle hatóok szerint alakul ki: az elődök helyzete, alkoholizmusa, betegségei, a szülők anyagi helyzete, táplálkozása, munkaviszonyai, a gyermekek száma, a róluk való állami gondoskodás, a gyermekmunka elterjedtsége, felnőttek jövedelme, munkabére, munkaideje, lakásviszonyai, a drágaság, a szociálpolitika fejlettsége és hiánya, a munkásvédelem előhaladottságának foka, a művelődés terjedése, a szesz fogyasztásának mennyisége, az élelmiszerek ára, a közegészségügy állapota, a törvényalkotás módja, mindez és még néhány tényező van befolyással arra, mennyi ideig él az ember. Ezek a tényezők azonban mindannyian társadalmiak. A természeti tényezők: a faj minősége, az éghajlat, időjárás változása vagy egyáltalán nem játszanak szerepet, vagy pedig társadalmi úton elhárítható akadályaként jelentkeznek a *homo socialis* természetes hosszúságú élettartamával szemben.

Természetfölötti fogalmaknak, istennek, sorsnak, végzetnek és vakesetnek nincs jelentőségük a halandóság alakításában. Az ember nem akarhat valamilyen lenni, mert körülményei teszik olyanná, aminő. Erkölcsei mivoltának büntetéséül nem rövidül meg az élete s

aki tiszteli apját-anyját, az nem oka annak, hogy tisztelheti. S ha oka lenne is, nem kapja meg érte a tízparancsolatban ígért jutalmat: a hosszú életet a földön. A statisztikában nem szerepel isten, aki jutalmakat osztogasson.

De a statisztika eliminálja az istenpótlékokat is: a Végzetet, az Igazságosságot, a Célszerűséget. Véletlenül semmi sem történik s ha nekem téglá esik a fejemre az épülő palota harmadik emeletéről, annak társadalmi okai vannak, az nem véletlenül, hanem törvények szerint esik meg s a balesetek számának változása évről-évre pontosan betartott szabályok szerint történik. A társadalmi drámák igazságszolgáltatásának legendája, az egyéni körülmények, az egyéni bűnök méhében fogant büntetés mítoszának félelmes óriása a gyermekmesék furcsa kis gnómjává törpül, aminthogy az isteni, a társadalom fölötti igazságszolgáltatás regéje is szertefoszlik. A színpadon lehet büntetés, egy tragikus vétek folyamánya az öngyilkosság, az életben szürke számokba foglalt társadalomgazdasági szabályok növelik-apasztják az öngyilkossági arányt. A Végzet meghalt, Igazságosság nincs a társadalomban, s velük a Célszerűséget is az agyrétek birodalmába küldik a statisztikai érvek seregének szám-hadoszlopai: nem az pusztul el korán, akinek halála nyereség az emberiségre s nem az él sokáig, akinek élete hasznos a társadalomra nézve.

Sőt ellenkezőleg. A célszerűvel, a társadalomra haszonnal misem áll nagyobb ellentétben, mint a mai helyzet: a munkátalant, a fertőzött agyút, a szibaritát védi a haláltól a vagyon; a dolgozót, az értéket termelőt, az ép szelleműt pusztítja a munka, a pénzihiány, az éhség. Az a magyar arisztokrácia, amelynek bikkfejjűségéről, haszontalan voltáról Széchenyi István panaszkodik, nemzedékeken át kibír olyan nyavalyákat, amelyekbe a rosszul ápolt testű, agyondolgozott, éhes magyar parasztok ezrei pár év alatt elpusztulnak.

Rockfeller tovább él, mint azok a munkások, akik milliárdjait előteremtik, de emésztő gondjai, idegeinek feszültsége mégsem engedi annyi ideig élni, mint amennyi ideig élhetne. Ebben a társadalomban mindenki vesztes lesz az önfentartás küzdelmeiben, csak az a különbség, hogy az egyik többet veszít, mint a másik. A rendszer pusztítja azok életét is, akiket máskülönben minden áldásával halmoz el. Egyes kivételek bizonyítják, hogy az ideális életkor: a természet-től lehető emberi élettartam vége túl van a száz éven. De ezek a kivételek csak kivételek maradnak fent és alatt, a milliárdosok közt épenúgy, mint a budapesti odúk pestises levegőjében nyomorgók között. A lehető életkort még azoknak az embereknek átlaga sem éri el, akiknek életföltételei legkedvezőbbek. A lehető életkor még azokban az államokban sem átlagos élethosszúság, amelyek legelői járnak az emberi élettartam nagysága tekintetében. Többé-kevésbé minden osztály, minden ország, minden ember érdekeltje a halál ellen folytatott küzdelemnek.

De ezt az érdekeltséget nem látja meg minden ember, nem ismeri föl minden osztály, nem kutatja minden állam, mert egyéb érdekek elhomályosítják a látását. A kapitalistát osztály érdekei nem igen engedik arra a fokra felfejlődni, hogy áldozatokat hozzon a tömegek helyzetének javulása kedvéért, ami nemcsak a munkásnép, hanem a saját valószínű élettartamát is megnyújtaná. A proletariátust azonban épen saját osztályérdekei kényszerítik annak belátására, hogy anyagi helyzetének javulása, munkaviszonyainak jobbra változtatása nemcsak osztályának életérdeke, hanem az emberi élettartam növelője is. A sztrájk az életveszedelmek elhárításának eszköze s az a több, mint egy milliónyi szervezett munkás, akinek sztrájkjáról évente beszámol a világstatisztika, voltaképen az emberfajta elsatnyulása ellen folytat gigászi küzdelmet. A munkásmozgalom

minden teljesült követelése, minden diadala az Elet triumfusa a Halál fölött, a pusztulásnak visszavonulása azok felé a határok felé, amelyeket a természet szabott meg számára.

Sőt a proletariátus nem marad teljesen egyedül a Halál ellen folytatott küzdelemben. Sokan vannak, kívülre is már, akik azt tartják: „tényleg a pauperizmus és a műveletlenség az, amelyek ellen küzdenünk kell és közvetlen közegészségügyi intézmények létesítésén kívül a legsürgősebb feladataink főképen a szociális és a kulturális téren fekszenek. (Pikler J. Gy.) Sok emberben alakul át az egyéni életösztön társadalmi életösztönné, sok szempontból, sokféle társadalmi kategória igyekszik eltüntetni, jelentőségben csökkenteni a nagy halandóság egyik-másik hatóókat.

A munka folyik és eredményei vannak. Csak egy példát a sok közül. Svédországban 1000 közül meghalt évente:

	1751—60 évben	1811—20 évben	1821—40 évben	1881—90 évben
0—10	535	465	380	267
10—20	64	59	50	43
20—30	87	86	80	61
30—40	115	119	115	71
40—50	165	168	165	90
50—60	242	274	260	150

ezelőtt: negyvenezernyi halottal kevesebb minden évben egyetlen kis országban. Ez a folytonos, mindenütt, csak nálunk alig tapasztalható haladás nagyszerű perspektívát nyit meg az ember előtt. Condorcet (1743—1784), korának ez egyik legsokoldalúbban művelt férfja, ez a melegszívű, az emberiség javáért lelkesülő ember s az egyik legelseje azoknak, akik számtani tudást állítottak a társadalmi tudományok szolgálatába, az emberi szellem előhaladásáról szóló munkájában nemcsak maguknak a művészeteknek és tudományoknak előhaladását, hanem magának az embernek minden képessége irá-

nyában való továbbfejlődését is megjósolta: „az ember valóban elérhet oly fejlődésfokot, — hangzik a prófécia — amely csak kevéssel áll az angyaloké alatt, Ki kételkedhetik abban, hogy a védelmező orvostudomány, egészséges táplálékkal való élés és egészséges lakás birtoka, az elnyomorodás legfontosabb okainak: a nyomornak és a túlságos bőségnek kiküszöbölése meghosszabbítja az ember életét és állandó egészséget, erőteljes testalkotot biztosít? És abszurdum volna föltételezni, hogy az embernek ez a tökéletesedése szakadatlanul folytatódni fog időtlen-időkéig?“ (I. G. Schnapper-Arndt.) Nem abszurdum, mert a halandóságot növelő hatókok egyikének jelentőségét sem lehetetlen a minimumra szorítani, mert nem lehetetlen, sőt szükségszerű a társadalomnak oly átalakulása, amely nem ismer nyomort és elpusztítja a szennyet, amely kiirtja a műveletlenséget és fölösleges méreggá teszi az alkoholt, amely a művelt emberiség életigényei szerint alakítja át a lakás és fogyasztás rendszerét a termelés, a munkaszervezet átformálásával. Utópiából társadalmi szükségszerűséggé lett az osztályokra szagatott emberiség egységesítése egy olyan rend alapján, amely a természetadta és embertermelte javak birtokába egyének, kasztok helyett az Embert helyezi s a „*homo socialis*“¹¹-nak, a természet és társadalom urának géprabszolgák seregét állítja rendelkezésére, hogy fölvehesse általuk a végleges harcot a természettől meg nem kívánt pusztulás ellen. „Micsoda különbség az élet tartósságában! — így lelkesedik Cabet az ő Ikáriájáról beszélve — Boldog és munkátalan gyermekkor, gond és agyonfáradás nélküli férfiévek, örömteli és fájdalomtalan öregség az emberi élethosszúságot majdnem megkétszerezik“ ... S amit Cabet-val az utópista lelkesedése elmondott, ahhoz évtizedről-évtizedre jobban közeledik az emberiség. A pátriárkák kora visszatér a földre: a tudomány, a számok jósolják ezt . . .

Lesz korszak, amely megkétszerezi az emberi életkort és örömtelivé teszi az életet, de — Magyarországon ma lassú éhezés nyomorítja a tömegeket, undorító piszok között vergődő vázak lehellik be drága odujok döglletes gőzét, munkásvér szárad a gépek kerekein, vérbajt terjeszt a prostitúció, gyilkol a tüdővész, minden második gyerek tíz éves kora előtt kerül a sírba, az anyákat Semmelweis hazájában pusztítja a gyermekágyi láz, az apákat elnyomorítja a munka, a művészet helyett a pálinkásbutik mérge az egyetlen öröme százezreknek, tíz-húsz évvel rövidebb az élet, mint Északnyugati Európa kulturállamaiban, a milliók a költő parancsának: „itt élned, halnod kell“ csak második felét fogadhatják meg, mert életük örömtelén, gonddal teli lassú haldoklás. S a halál szigetéről száz-ezrek menekülnek még az amerikai szénbányák életveszedelmekkel teli, sötét borzalmakkal fenyegető tárnaiba is . . .*

* Forrásokul az országos és a fővárosi statisztikai hivatal kiadványain kívül fölhasználtam dr. Bród Miksának, Körösy Józsefnek, Pikler J. Gyulának, Ráczy Gyulának, Thiring Gusztávnak szétszórta megjelent cikkeit és a saját, régebben megjelent cikkeimből is vettem anyagot. A rövidebb cikkeket leszámítva legtöbb hasznát vettem a következő nagyobb munkáknak: Dr. Gottlieb Schnapper-Arndt: Sozialstatistik. (Leipzig, 1908. Veri. v. Dr. Werner Klinkhardt, 642 o. Dr. med. Friedrich Prinzing: Handbuch d. medizinisch^u' Statistik. (Jena, 1906. Veri. v. G. Fischer, 559 o. Dr. H. F. Brachelli — dr. F. v. Loraschek: Die Staaten Europas (Leipzig—Brünn—Wien. Veri. v. Friedr. Irrgang, 5. kiadás 1907, 996 o. Dr. Kenéz Béla: Magyarország népesség statisztikája. (Budapest, 1906. Kiadta Stampfel. 320. o. Természetes, hogy — különösen részletkérdésekre vonatkozóan — egy-két adatot át kellett vennem itt fel nem sorolt munkákból is.

B. E